

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИ
В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В. ВИХОДЦЕВА**

Кваліфікаційна робота здобувачки
освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 014 Середня освіта
предметної спеціалізації
014. 01 Українська мова та
література освітньої програми
«Українська мова та література»
Сілаєвої Ольги Василівни

Керівник: к. філол. н., доц. Циганок І.Б.
Рецензент: к. пед. н., доц. Глушук С.В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МЕТАФОРА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	7
1.1.Поняття про метафори та їх типи.....	7
1.2.Аспекти вивчення концептуальних метафор.....	14
1.3.Концептуальні метафори як засіб вираження авторського світогляду.....	26
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. МЕТАФОРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПТІВ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ В. ВИХОДЦЕВА:.....	32
2.1. Концепт <i>людини</i>	32
2.2.Концепт <i>життя</i>	37
2.3. Гіперконцепт <i>природи</i>	40
2.4. Концепт <i>простору</i>	41
2.5. Концепт <i>часу</i>	44
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА ТА ЇЇ РОЛЬ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	50
3.1. Метафора як когнітивний механізм засвоєння мовних знань.....	50
3.2. Вивчення метафори на уроках української мови в 11 класі.....	52
3.3.Студіювання концептуальної метафори у шкільній позакласній роботі.....	58
Висновки до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	67
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Серед ключових питань наукового студіювання в галузі сучасної когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології помітне місце посідають концептуальні метафори. Такий інтерес зумовлений їх фундаментальною роллю в процесі мислення, пізнання та мовної категоризації дійсності. Концептуальна метафора як виражальний засіб і когнітивний механізм сприяє осмисленню одних понять через інші. Вона поєднує мислення і мову, відображає особливості світосприйняття та концептуалізації дійсності в певній лінгвокультурі й ідіостилі митця слова. Відтак дослідження концептуальних метафор у поезії дозволить досягнути художнє мислення та розкрити оказіональну картину світу поета.

Різноаспектному студіюванню концептуальної метафори присвячено цілий ряд наукових праць вітчизняних (Л. Кравець [38], О. Селіванова [68; 69], А. Попова [62], В. Казимір [32], Н. Лазебна [43], І. Стоянова [78], О. Янковець [99], О. Бешлей [5], Я. Верменич [8], О. Македонова [49], Т. Подуфалова [60], Т. Стретович [77] та ін.) і зарубіжних (Дж. Лакофф і М. Джонсон (G. Lakoff, M. Johnson) [101], М. Блек (M. Black) [100], С. Глуксберг (S. Glucksberg) [102], А. Ортоні (A. Ortony) [104]) учених.

Актуальність дослідження визначається насамперед тим, що, незважаючи на значну кількість праць про концептуальні метафори, її функціонування в поетичному мовленні залишається недостатньо описаним. Глибшого наукового осмислення потребує взаємодія концептуальної та художньої метафори, специфіка реалізації базових метафоричних моделей у поетичному тексті, роль метафори у формуванні авторської концептосфери, зокрема й регіональних поетів, серед яких – В. Виходцев, відомий бессарабський митець слова, чия творчість визнана не лише в Україні, а й за її межами. До сьогодні є небагато літературознавчих [66; 82] та лінгвістичних [88; 89; 90; 72] праць, присвячених поетичному доробку автора. Однак

системний опис саме концептуальних метафоричних структур у його поетичному дискурсі ще не здійснено. В цьому вбачаємо **новизну** дослідження, котра посилюється міждисциплінарним характером студіювання концептуальної метафори, потребуючи залучення знань з когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, лінгводидактики тощо.

Мета дослідження полягає в аналізі системи концептуальних метафор у поетичному дискурсі В. Виходцева в лінгвокогнітивному та лінгводидактичному аспектах. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- а) виявити й описати ключові концептуальні метафори у віршах поета;
- б) з'ясувати особливості метафоричної вербалізації культурологічних концептів у поетичному дискурсі В. Виходцева;
- в) надати методичні поради щодо вивчення метафор, зокрема і концептуальних, на уроках української мови у профільній школі;
- г) розробити рекомендації стосовно їх студіювання під час позакласної роботи (на матеріалі творчості В. Виходцева).

Об'єктом дослідження є поетичний дискурс митця слова.

Предмет дослідження становлять концептуальні метафори у віршовій мові поета, їх семантика, функції та вербалізація.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні наукових уявлень про функціонування концептуальної метафори в поетичному мовленні, про її роль у осягненні читачами ідіостилю поета, про лінгводидактичний феномен концептуальної метафори.

Практична цінність дослідження визначається можливістю застосування його результатів у лексикографічній практиці, у викладанні курсів з когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, лінгводидактики у закладах вищої освіти, а також вчителями-словесниками для поглибленого вивчення поетичного мовлення митців слова на уроках української мови,

результати дослідження можна системно використати й у ході роботи шкільних лінгвістичних гуртків.

Джерелом дослідження слугували поетичні твори зі збірок В.Виходцева «Музика серця» [10], «Дзвони вічного добра» [9], хрестоматійної збірки віршів бессарабських поетів «Поміж Дунаєм і Дністром» [61].

Картотека матеріалу нараховує 320 одиниць.

Методи дослідження. У роботі використано метод суцільної вибірки для формування джерельної бази дослідження – метафоричних структур, що репрезентують базові концепти; метод концептуального аналізу – для опису метафоричного вираження ключових концептів у поезії В.Виходцева; метод контекстуального аналізу – для визначення функцій метафор у поетичному тексті; елементи квантитативного методу – для виявлення частотності вживання певних метафоричних моделей, а також описовий метод – для систематизації та інтерпретації отриманих результатів.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету, а також оприлюднено на XIV Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента» з нагоди Всеукраїнського дня науки (18 травня 2024 р., м. Ізмаїл, Україна); на XXV Міжнародній науково-практичній конференції «Current Trends in the Development of Scientific Research in Today's Conditions» (29-31 травня 2024 р., м. Флоренція, Італія); на XXVIII Міжнародній науково-практичній конференції «Prospects of Innovative Development in Science and Technology» (19-21 червня 2024 р., м. Гетеборг, Швеція); на X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий пошук студентів та аспірантів XXI ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-

економічних наук» з нагоди Всесвітнього дня науки в ім'я миру та розвитку (15 листопада 2024 р., м.Ізмаїл, Україна) та у 4 публікаціях.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 98 сторінок, список використаних джерел та літератури нараховує 104 позиції.

РОЗДІЛ 1. МЕТАФОРА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Поняття про метафори та їх типи

Термін «метафора» (від грец. *μεταφορά* – перенесення) – «мовне і мисленнєве явище, що полягає в перенесенні властивостей одного предмета (явища, дії) та його мовного знака на інший предмет (явище, дію) за принципом аналогії або контрасту» [83].

Вивчення метафори має свою давню історію і сягає античних часів. Риторика на той час була першою з наук, де вивчали метафори. У класичній риторичній під метафорою розуміли образність, а не конкретний троп. Зокрема, у такий спосіб, завдяки перенесенню ознаки з одного об'єкта на інший заповнювали лакуни в мові. Як пише О. Хорошун, одним із перших дослідників метафори був Аристотель. Він заклав основи теорії метафори у своїй «Поетиці» (335 рік до н. е.), де описав метафору як спосіб переосмислення значення предмета на основі подібності. Так виникла метафорична теорія підстановки [87].

Загальновідомо, що «погляд Аристотеля поділяли і в часи Середньовіччя, визнавали також онтологічне значення метафори, її здатність бути прообразом чуттєвого світу. Вивчення тропа інтенсивно еволюціонувало в Новий час. Учені 17 століття часто демонстрували категоричне несприйняття її (англійські мислителі Т. Гоббс, Дж. Локк, франц. філософ Р. Декарт та ін.). На думку Дж. Віко, мова метафоричних образів становить собою первинний мовний код, а метафора є інструментом первинної когнітивної функції свідомості, що визначає так зване раціональне мислення й формує концептуальне уявлення. Італійський філософ вважав, що найбільш ефективним способом творення міфу є вживання метафори, водночас кожна з них – “маленький міф”. Ідеї Дж. Віко набули розвитку в працях провідних європейських лінгвістів 19 ст., зокрема німецьких учених

В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, М. Мюллера... У 20 ст. метафори стала об'єктом систематичного лінгвофілософського вивчення, репрезентованого у кількох основних напрямках: інтеракційному, прагматичному, субституційному, когнітивному» [83].

На сучасному етапі розвитку мовифункціонує окрема галузь – лінгвометафорологія, пов'язана з укоріненням когнітивно-дискурсивної парадигми у дослідженнях сучасних лінгвістів, котрі розглядають метафору як складне поліфункційне явище у логіко-філософському, семіотичному, семантичному, стилістичному та ономасіологічному аспектах [87].

Тож, нині метафору тлумачать як троп, що є об'єктом вивчення у різних наукових галузях: літературознавстві, риториці, філософії, психології, теорії мистецтва, логіці та лінгвістиці.

У мовознавстві під метафорою розуміють «образне переосмислення імені, приховане порівняння. Загалом метафора – це лінгвістичний образ, що ґрунтується на певній подібності між двома об'єктами або концептами» [29, с.178]. Ю. Кравцова вивчаючи метафоричну мотивацію (яким чином творяться метафори), зазначає, що «при описуванні метафоричної моделі для позначення смислового елемента, котрий відображає мотиваційний зв'язок вихідної та нової поняттєвих сфер, уведений термін «семантико-когнітивний мотивант», який прийнято розуміти як ментально-смисловий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в будь-якому відношенні. Він слугує мотивувальною ознакою метафоризації як метафоричної проєкції з вихідної поняттєвої сфери до нової, показником метафоричної мотивації, що формулюється у найбільш загальному вигляді («звук», «форма», «колір» тощо)» [40, с.69]. На думку дослідниці, такий термін відповідає функції виражати «мотиваційні відношення вихідної та нової поняттєвих сфер (первинного / прямого та вторинного / метафоричного значень), що беруть участь у метафоризації, та відображає системні відношення когнітивних і

мовних структур, сутність метафори як явища мови та мислення. Семантико-когнітивна метафорична модель має такий вигляд: сфера-джерело (метафоричний мотиватор) → сфера-мета (метафоричний мотиват, власне метафора) / семантико-когнітивний мотивант (мотивуюча ознака); наприклад, «фізичні явища → атмосферні явища/колір» [40, с.69]. Авторка пропонує власну методику семантико-когнітивного метафоричного моделювання в ієрархічному структуруванні метафоричних моделей. Їх сукупність з подібними поняттєвими сферами утворює метафоричну мегамодель, тобто напрям метафоричної проєкції з однієї ідеографічної сфери в іншу, як-от: «людина → неорганічний світ», «тваринний світ → людина», «соціум → рослинний світ», «неорганічний світ → артефакт» тощо [40, с.69-70].

У науковому обігу функціонує чимало класифікацій метафор. Саме Аристотелю належить одна з перших диференціацій, яку науковці використовують і досі. Йдеться про виділення чотирьох типів метафоричних перенесень: з роду на вид; з виду на рід; з виду на вид і перенесення за принципом пропорційної аналогії. Таке розрізнення не втратило своєї актуальності і до сьогодні, однак учені стверджують, що тільки четвертий тип становить собою власне метафору, а решта – це або семантичне стягнення, або метонімія, або синекдоха [23].

Поширення у лінгвостилістиці набула також класифікація метафор Квінтіліана, за якою вичленовують семантичні типи «живому-живе», «неживому-живе», «неживому-неживе», «живому-неживе».

Актуальним є і поділ метафор, що «ґрунтується на належності слова і позначає допоміжний суб'єкт метафори (донорська зона), до певної семантичної чи тематичної групи: антропоморфні метафори (моделюють навколишній світ за подібністю до людини); природоморфні метафори (світ,

людина, різні сфери її діяльності уподібнюються до живої і неживої природи)» [37, с.38].

Ще один підхід до опису означених тропів зводиться до їх розгалуження на зооморфні метафори (моделюють дійсність за подібністю до тварини), фітоморфні метафори (моделюють дійсність за аналогією до рослини), ландшафтні метафори (моделюють дійсність за аналогією до елементів певної місцевості). Зооморфні та фітоморфні метафори мають етнокультурне забарвлення і пов'язані з міфічним світосприйняттям; соціоморфні метафори (моделюють світ за подібністю до різних сфер соціальної діяльності людини, наприклад, спорту, мистецтва, релігії, побуту; артефактні метафори (моделюють світ за подібністю до предметів, створених людиною). Перенесення цього типу представляють світ як механізм (складні машини, транспортні засоби, зброю), будівлю, комп'ютер, інструмент (знаряддя праці, музичні інструменти)[23].

Виокремлюють і синкретичні метафори, котрі постають на тлі когнітивних структур, пов'язаних із різними асоціативними чуттєвими сферами людини, як-от: смак → звук (солодка цукерка → солодкі мрії), колір → запах (чудовий колір → чудовий запах); дотик → звук (різкий удар → різке слово).

Ще Ш. Баллі розрізняв образні метафори, поділяючи їх на okazіональні та загальноновживані, тобто, ті, що функціонують у певному функційному стилі.

О. Селіванова, наприклад, пропонує диференціювати метафори в когнітивно-ономасіологічному аспекті та розрізняти структурно-метафоричні, дифузно-метафоричні, гештальтні й архетипні різновиди асоціативно-термінальної мотивації[68; 69]. Також прийнято виділяти такі структурні типи, як розгорнуті метафоричні структури (метафора + порівняння), метафори-синеكدохи, метафори-метонімії тощо.

Загальноновизнано, що повна класифікація метафор охоплює семантичний, структурний та функціональний класифікаційний описи. До семантичного типу, відносять метафори, в яких порівняння базується з певними професійними сферами: медицина, ботаніка, біологія, військова справа і т. ін. Тож, виділяють такі різновиди метафоричних структур:

- а) анімалістичні, що базуються на порівнянні з фауною;
- б) антропоморфні, в основі яких лежить порівняння предметів, рослин, тварин з людиною;
- в) просторові (орієнтаційні) – це метафори, семантика яких пов'язана з космосом, простором;
- г) онтологічні метафори виражають емоції чи події.

Згідно зі структурним описом є два типи метафор: 1) словесні метафори, серед яких – субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, прислівникові; 2) фразові метафори.

За кількістю одиниць метафоричні утворення класифікують так:

- 1) проста структура, виражена одним образом, проте не завжди одним словом, ідеться про одночленні чи двочленні метафори;
- 2) складна структура, що складається з кількох слів, ужитих метафорично, які утворюють єдиний образ і є взаємодоповнюваними;
- 3) складена, композиційна, або сюжетна метафора, котра реалізується на текстовому рівні.

Залежно від способу реалізації принципу зіставлення дослідники виділяють три типи метафор:

- метафора-порівняння (такий троп твориться завдяки двом порівнюваним об'єктам);
- метафора-загадка (базується на описі об'єкта, замінюваного іншим);
- метафора-епітет (де об'єкт наділений можливостями іншого об'єкта).

У межах функціональної класифікації метафор А. Овсієнко пропонує розглядати наступні різновиди:

- 1) номінативна: метафоричне найменування базується на асоціації з якимось предметом;
- 2) інформативна, що передає естетично забарвлену інформацію;
- 3) мнемонічна, її функцію використовують для кращого запам'ятовування певної інформації, як-от: ліс – легені планети;
- 4) стилеутворювальна, тобто та, що репрезентує конкретний функційний стиль;
- 5) текстоутворювальна та пояснювальна, котрі мають буквальні пояснення;
- 6) жанроутворювальна спрямована на творення певного жанру;
- 7) емоційно-оцінна, яка емоційно впливає на читачів;
- 8) прихована (метафора з прихованим змістом);
- 9) ігрова, що використовується як прийом створення комічного;
- 10) ритуальна – основа святкових тостів, привітань [55].

За змістом метафори прийнято поділяти на такі різновиди: метафора-персоніфікація, метафора-гіпербола, метафора-літота, метафора-опредмечення, метафора-синестезія, метафора-символ та метафора-алегорія.

На думку Л. Кравець, «у сучасній лінгвістиці дослідники визначають типи метафор також за граматичними показниками, зокрема за частиномовною належністю (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні тощо), та синтаксичними особливостями (генітивні метафори, предикативні та ін.)»[37,с.42]. Дослідниця зазначає, що для когнітивної лінгвістики виокремлення метафор за граматичними показниками не має принципового значення... Більш важливим буде змістове уподібнення, ніж рівневі чи структурні відмінності. За параметром кількісного наповнення тропеїчної структури розрізняють просту та розгорнуту метафори [37, с. 42-43].

Студіювання метафори як одного з ключових тропів у поетичній мові та ментальному вираженні викликає помітне зацікавлення багатьох науковців. Історично лінгвістичні підходи до метафори пройшли певну еволюцію, починаючи з риторики – давньої науки, яка виникла в давньогрецькій філософії як засіб переконання й формування ефективних впливів на індивіда та суспільство – і до сучасних лінгвістичних підходів, що аналізують схожість і контрасти значень слів. Метафора – це і троп, і спосіб пізнання та розуміння речей. Як слушно зауважила О. Лазебна, «існує безліч засобів створення емоційно-експресивного забарвлення слів і виразів, але найпродуктивнішим є асоціативно-образне переосмислення значень на основі тропів, і серед них метафора, як найпростіший засіб композиції відіграє провідну роль» [43, с.167].

Вивчаючи понятійно-категорійний апарат концептуальної метафори, О. Газуда стверджує, що він «відіграє вагому роль і посідає важливе місце у сфері сучасної лінгвістики. Водночас теорія концептуальної метафори, окреслюючись сучасною лінгвістичною наукою, застосовується у реальній лінгвістичній практиці, зумовлюється активізацією розвитку, при цьому отримує більш ширше змістове наповнення у багатогранних тлумаченнях досліджуваного поняття» [17,с.21]. Дослідниця тлумачить концептуальну метафору як певне мовленнєво-мисленнєве явище або процес, діяльнісний підхід, що відображає світобачення і людське світосприйняття, поєднуючи поняттєві сфери зазначених явищ, осмислюючи, обґрунтовуючи і категоризуючи новий об'єкт дослідження реальної дійсності [17, с. 21].

Л. Молгамова під концептуальною метафорою розуміє когнітивний засіб, який дозволяє представити абстрактний складний для осмислення концепт через інший більш емпірично досліджений концепт. Метафору вона розглядає з когнітивно-лінгвістичного погляду, виділяючи три рівні: надіндивідуальний, індивідуальний і субіндивідуальний. Перший рівень,

пояснює дослідниця, відповідає тому, як конкретна мова і культура відображає деконтекстуалізовані метафоричні закономірності, співвідноситься з рівнем доменів і фреймів. Другий – відповідає метафоричній когнітивній системі, що використовується окремими носіями мови, співвідноситься з використанням психічних процесів у ментальному просторі, коли універсальні аспекти значення метафоричного виразу у певній комунікативній ситуації містить найбільш специфічну інформацію, що переходить з досвідом. Третій рівень репрезентує різного роду втілення, відповідає рівню образів-схем, загальні моделі яких допомагають пояснювати значення абстрактних понять. Як помітила дослідниця, концептуальні метафори пов'язують абстрактні поняття з фізичними, в результаті чого концептуальна система стає втіленою, наскрізь заснованою на сприйнятті. Л. Молгамова дійшла висновку, що концепти складаються з метафоричних структур, які мовці «тримають у довготривалій пам'яті, забезпечуючи концептуальний субстрат значення загалом і значення в конкретній мові зокрема. Образи-схеми, домени та фрейми становлять зміст концептів, які отримують емоційне забарвлення в ментальному просторі кожного окремого носія мови» [52, с. 103].

1.2. Аспекти вивчення концептуальних метафор

Аналіз сучасної наукової літератури про концептуальну метафору засвідчує важливість її вивчення в гуманітаристиці і дозволяє виокремити такі аспекти її дослідження: лінгвоконцептуальний, дискурсивний, зіставний, лінгводидактичний.

Як помічено вченими, «концептуальна метафора є міждисциплінарним феноменом, котрий дедалі частіше привертає увагу спеціалістів різних напрямків. Облишивши звичну роль художнього засобу, метафора почала охоплювати все більше сфер людської життєдіяльності завдяки своїм

властивостям впливати на світосприйняття та виражати його в образно-імпліцитний спосіб. Створення концептуальної метафори супроводжується нашаруванням культурного досвідумовця, його світоглядних позицій та вірувань» [51, с.121].

Угорський мовознавець З. Кевечеш (Z. Kövecses) з цього приводу наголошує на взаємозв'язку концептуальної метафори та культури, зазначаючи, що «метафорична концептуалізація в певних ситуаціях одночасно відбувається під тиском втілення і тиском контексту. Останній визначається місцевою культурою. Цей подвійний тиск зводиться доузгодження... як з універсальним втіленням, так і з культурною специфікою місцевої культури в ході метафоричної концептуалізації» [103, с. 204].

У мовознавстві другої половини ХХ ст. метафору почали трактувати в *когнітивному аспекті*. Т. Пустовіт правомірно пов'язує таке бачення зі «зміною наукової парадигми гуманітарного знання, у центрі якого опинилася діяльність людини, що забезпечує їй орієнтацію у світі, його практичне засвоєння, пізнання і розуміння процесів, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому для неї світі» [48] зросло й зацікавлення науковців до метафори як до інструменту пізнання та концептуалізації світу [65].

О. Газуда у своїй науковій розвідці «Сучасні підходи до тлумачення концептуальної метафори» пише, що сучасні підходи до вивчення метафори стосуються різних галузей науки і застосовуються як в лінгвістиці, яка вивчає мову в усій складності її прояву, так і в філософії, як вчення про людину і світ; у психології, що вивчає психічні явища (мислення, почуття, волю) та поведінку людини, у взаємозумовленості багатогранних зв'язків природничих і соціальних наук; літературознавстві, де формується система наукового знання про мистецтво слова і мовознавства, в цілому» [17, с.19]. Дослідницею акцентовано увагу на проблемних питаннях концептуалізації

метафори, яку студіюють вітчизняні та зарубіжні мовознавці, зокрема, О. Селіванова, Дж. Фоконьєр і М. Тюрнер, С. Глаксберг і Б. Кейсер, Дж. Джейнс, Дж. Лакофф і М. Джонсон та ін. Авторка стверджує, що «метафора є найбільш поширеним методом наповнення мовної лексичної бази даних. Саме формування словесного образу засобом метафори прийнято обґрунтовувати як взаємозумовленість окремих сутностей та операцій, а це в свою чергу сприяє отриманню нового знання про світ, вираженого в мові, оскільки процес метафоризації стилістично розширює функціональні межі мовотворення» [17, с.18].

Загальноприйнятою в науковому обігу є думка, що тропеїзація значення з відомого на невідоме, а також встановлення типового, спільного – це природна людська розумова операція, результативний спосіб опанування нової інформації. Зазначені твердження до формування метафори, стосуються саме отримання і засвоєння інноваційної інформації у процесі словесного і виразного висловлювання як побудови мовної конструкції [17].

Лінгвоконцептуальний аспект студіювання метафори представлений працями І. Стоянової [78], В. Літяги [45], В. Казимір [32], В. Іващенко [31], В. Захарчук [30], О. Газуди [17], Я. Бондаренко [6], О. Бешлей [5] та ін.

«В останні десятиріччя в лінгвістичних дослідженнях, – пише І. Стоянова – «у межах антропоцентричного підходу велика увага приділяється проблемі людини. Антропоцентризм у лінгвістичних студіях виявляється в тому, що людина стає основою для аналізу тих чи інших явищ, визначаючи його перспективу й кінцеву мету» [78, с.317]. З цим пов'язані поняття концепту, концептуальної метафори, концептуального аналізу.

У сучасній лінгвоконцептології дослідники описують концепт як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментальний лексикон мовця, концептуальну картину світу, відображену у людській свідомості. Концепти – це ніби фундаментальні мисленнєві сегменти, що дозволяють мовцеві

структурувати і тлумачити інформацію про світ. Концепт виступає результатом когнітивної діяльності людини і суспільства. Відтак зрозуміло, що кожне слово, котре вперше увійшло в мовний обіг, може становити собою емпіричний концепт, однак як тільки така лексема використовується мовцями в релігійних, культурних, історичних та інших контекстах і набуває символічних значень, концепт з примітивного перетворюється на культурний, або культурологічний.

Тож, концепти, що керують людським мисленням, структурують наші відчуття, поведінку та ставлення до інших. Таким чином, концептуальна система відіграє ключову роль у визначенні реалій людського життя. Якщо припустити, що наша концептуальна система значною мірою метафорична, то спосіб нашого мислення, те, що ми пізнаємо з досвіду, і наші щоденні дії безпосередньо пов'язані з метафорою [54].

Загальновідомо, що когнітологи виділяють три базові підходи до розуміння поняття концепту:

а) лінгвістичний підхід, згідно з яким концепт існує для кожного словникового значення і розглядається як алгебраїчний вираз значення; прихильники цього напряму трактують концепт як сукупність усіх потенційних значень слова разом із його конотативними елементами;

б) когнітивний підхід, згідно з яким концепт вважається явищем ментального характеру. Представники цього напряму відносять концепт до розумових явищ і визначають його як оперативну змістову одиницю пам'яті та ментального лексикону;

в) культурологічний підхід, за яким певна культура розглядається як сукупність концептів та взаємовідносин між ними [92].

Формування концептуальної метафори описується багатьма науковцями. Наприклад, Ю. Бережанська та А. Стриж вважають, що концептуальні метафори концентрують у собі найсуттєвіші риси конкретної

картини світу, а це означає, що метафори не просто прикрашають мову, а й відображають глибокі світоглядні та когнітивні структури, характерні для певної культури чи суспільства [4, с. 205].

За словами Л. Ніжнік, концептуальні метафори – це часткове розуміння одного концепту або концептуального домену в термінах іншого концепту або концептуального домену, де перший – це цільовий концепт/домен..., а останній – концептуальний референт... Концепт чи концептуальний домен, що залучається для порівняння, є вихідним концептом/доменом, або концептуальним корелятом... Загальні концептуальні ознаки, що виявляються при порівнянні референта і корелята, утворюють зону перехресного картування [54, с.13]. Адже завдяки метафоричним моделям у свідомості мовців відображається зв'язок між поняттями на основі певних подібностей...[54, с.13].

Як стверджує А. Овсієнко, «при когнітивному підході метафору розглядають як спосіб мислення, тому когнітивна функція метафори є однією з головних. Іншими словами, метафори – це показ аналогових можливостей людського мислення, закладених в інтелектуальній системі людини, виступають своєрідними схемами, за допомогою яких здійснюється мисленнєва та соціальна діяльність. У художній концептуальна метафора реалізує експресивний потенціал. Таке використання та функціонування метафори відповідає особливостям художньої мови та специфіці мови засобів масової інформації» [55, с. 78-79].

Тож, очевидно, що концептуальна метафора посідає одне із чільних місць у сучасній лінгвометафорології, а теорія концептуальної метафори розвивається, постійно набуваючи нових наукових інтерпретацій. Адже, як стверджують Дж. Лакофф та М. Джонсон (G. Lakoff, M. Johnson), «наша повсякденна понятійна система, в межах якої ми мислимо і діємо, є метафоричною за своєю суттю» [101].

Вважаємо, що у зв'язку зі зміною парадигми лінгвістичних знань на початку ХХІ століття, когнітивні описи механізмів метафоричної концептуалізації постали завдяки заміні статичного погляду на світ динамічним на основі її ментального і пізнавального потенціалу.

Термін *концептуальна метафора*, за Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, дозволяє розмежувати мовні засоби вираження і когнітивні процеси, що є в її основі, тобто розуміння одного явища у термінах іншого. Концептуальні метафори визначають способи номінації однорідних понять через серію метафор, які базуються на загальних і подібних асоціаціях, охоплюючи таким чином цілі ідеографічні поля. Дослідники ввели в науковий обіг 3 основних типи концептуальних метафор: а) структурні метафори, де одне поняття подається в термінах іншого; б) орієнтаційні, котрі репрезентують концепти через просторові поняття та відношення; в) онтологічні, що розкривають події, емоції, ідеї, як якусь істоту чи субстанцію [101]. Концептуальні метафори виконують когнітивні та комунікативні функції: а) сприяють формуванню та поясненню концепту у свідомості людини; б) актуалізують концепт у комунікативному процесі [101]. Тому завдяки концептуалізації метафор, виявлених у мовотворчості автора, можна доволі точно збагнути його світоглядні пріоритети.

Сучасні наукові розвідки та їх аналіз уможливлюють виділення і *дискурсивного аспекту* вивчення когнітивної метафори. В межах якого виокремлюються художній, спортивний, рекламний, медичний, термінологічний, політичний, педагогічний дискурси.

Так, розглядаючи роль концептуальної метафори в українській поезії ХХ століття в однойменній статті, Л. Кравець характеризує іманентні ознаки концептуальної та художньої метафор, доводить що перша є основою виникнення другої; також авторка описує лінгвокогнітивне тло та соціокультурні детермінанти динаміки концептуальної метафори, визначає

найбільш опуклі концептуальні метафори та аналізує їх динаміку вдосліджуваних джерелах. Їй вдалося виявити хвилеподібний характер процесів метафоризації в мові української поезії XX століття [38].

На думку, Л. Кравець, «метафора – це найбільш продуктивний засіб збагачення мови, що є показником розвитку українського поетичного мовомислення, котре впродовж означеного в дослідженні періоду стає дедалі більш емоційно-асоціативним і водночас спрямованим у раціональну площину» [37, с. 146].

Д. Тичинська вивчає роль концептуальної метафори у вираженні образностей англійських поетичних текстах Б. Ділана. Розглянувши концептуальні метафори, пов'язані з концептами *часу, життя, смерті, кохання* у мовотворчості митця, авторка статті робить висновок, що найчастіше концептуальна метафора вербалізується завдяки традиційній метафорі, рідше за допомогою інших образних засобів на кшталт метонімії, стертих метафор та епітетів [80, с. 69].

За стосереженням І. Стоянової, котра здійснила спробу зіставного опису концептуальних метафор як засобів вербалізації концепту *народ* у дискурсі антиутопії трьох мов, і дійшла висновку, що «концептуальна метафора формує і визначає структуру образно-ціннісного складника досліджуваного концепту, яка ґрунтується на асоціативно-образних конотаціях як результаті аналогового порівняння різних поняттєвих сфер людської свідомості. Аналіз емпіричного матеріалу, на думку дослідниці, свідчить про найбільшу продуктивність концептуальної метафори як засобу вербалізації концепту *народу* дискурсі антиутопії в усіх мовах набору, причому перевага надається антропоморфній метафорі. Це підтверджує той факт, що вивчення людиною свого природного та соціального буття здійснюється лише за умови його споконвічної антропологізації» [78, с.319].

На матеріалі художньої прози також студіює концептуальні метафори і Н. Чендей, яка досліджує їх як засіб вираження емоцій в оповіданні І.Чендея «Цимбаланя». В її науковій розвідці виявлено, що «концепти „вода”, „вогонь” і „птаха” складають основу концептуальних метафор, у термінах яких вербалізуються емоції автора в оповіданні» [91, с.270]. За спостереженням дослідниці, письменник передає «емоційні стани персонажів шляхом їхньої концептуалізації з конкретними поняттями. Метою такої концептуалізації – зазначає авторка статті – є візуалізація емоцій, котрі набувають ознак „предметності” завдяки уподібненню природним стихіям води й вогню, лету та сумному крику птахи. Серед з основних принципів концептуальної метафори в означеній науковій розвідці визначено принцип інваріантності. Завдяки чому інваріантний зміст «побудований як образ-схема, рекурентна модель досвіду, абстрагована від конкретних деталей. А концепти „вода”, „вогонь”, „птаха” на основі цього принципу представлені в оповіданні у таких метафоричних концептуальних схемах, як Емоції – Вода, Емоції – Вогонь, Сила Таланту – Птаха» [91, с.270].

О. Ємець М. Гаврилюк у своїй однойменній статті описують концептуальні метафори *сім'ї та кохання* в малій прозі не лише з *лінгвістичного*, але й з *перекладознавчого аспекту*. Вони пропонують власну методологію опису способів вербалізації концептів у художньому дискурсі, що більш детально дозволяє визначити спосіб вербалізації концептів у художніх текстах та включає такі етапи концептуального аналізу в перекладі [24]. Перший етап, на думку дослідниць, «полягає у визначенні основного концепту тексту, тому принципи концептуального аналізу на цьому етапі, безумовно, залежать від жанру тексту. Другий етап... безпосередньо впливає на переклад та включає визначення основних концептуальних метафор тексту як складових загального концепту або кількох концептів, а також виявлення лексичних та стилістичних засобів вербалізації концептуальних

метафор. Третій етап концептуального аналізу у перекладі передбачає традиційний переклад тексту: а) дослівний переклад; б) відтворення рими поетичного тексту, або ритму, синтаксису прозового тексту. Четвертий етап базується на зіставленні концептів у текстах оригіналу та перекладу. Саме на цьому етапі перекладачеві необхідно визначити, наскільки збігаються лексичні та стилістичні засоби вербалізації концептуальної метафори в оригінальному та цільовому варіантах тексту, а також, які саме перекладацькі прийоми доцільно застосувати... Також варто згадати систему концептуального аналізу, яка передбачає три способи передачі метафоричних моделей на концептуальному рівні перекладу: 1) переклад зі зміною концептуальної моделі в мові перекладу, який обумовлений відсутністю вихідної моделі в мові перекладу; 2) переклад із збереженням концептуальної моделі, але іншим концептуальним виразом, де перекладацькі обмеження пов'язані як з концептуальними, так і з внутрішньомовними факторами; 3) переклад, при якому зберігаються концептуальної моделі за аналогічним мовним виразом, коли наявний найвищий ступінь формальної близькості між текстами оригіналу та перекладу. Дослідниці наголошують на важливості цієї системи концептуального перекладу, оскільки вважають її такою, що дозволяє врахувати лексичні та стилістичні особливості художнього тексту, а також визначити якість і точність перекладу [24, с.15-16].

А. Науменко розглядає концептуальний переклад і як поняття, і як термін, зазначаючи, що має бути особливий «підхід до перекладу: філософський, плюралістичний, концептуальний, національно забарвлений, тобто макропереклад, щоб передати не форму, не зміст, не враження, а прагматику оригіналу, тобто задум творця, його концепцію» [53, с. 124].

У сучасній перекладознавчій парадигмі описує поняття концепту О. Шевченко [94]. Автор звертає увагу на те, що в сучасному перекладознавстві «все більше уваги приділяється відтворенню національної

специфіки концептосфер різних культур. Наявність зв'язку між групами реалій, вплив різних типів контексту зумовлює вибір способу передання їх цільовою мовою в певному дискурсі, уможливорює розгляд національних специфічних термінів як елементів окремих смислових систем – концептів» [94, с. 128].

Порівняльний аналіз концептуальної метафори у франкомовному й україномовному рекламних дискурсах здійснили А. Млинчик, Л. Коккіна та А. Шведенко[51]. Вони виявили, що концептуальні метафори франкомовного дискурсу репрезентують почуття, емоції й бажання споживача, водночас в україномовному рекламному дискурсі домінують соціальні метафори, сконцентровані на важливих суспільних проблемах. Означені тропи сприяють кращому розумінню національного менталітету, а також впливові на специфіку характеру нації під час транслювання власне культурних концептів. За спостереженням дослідниць, частотність використання певних типів концептуальних метафор не пропорційна в україномовній та франкомовній рекламі, що пояснюється особливостями досвіду її споживачів як носіїв різних лінгвокультур [51].

Статтю М. Сєдакової [71] присвячено вивченню системотвірної ролі метафоричних репрезентацій танцювально-спортивного дискурсу. Авторкою з'ясовано, що «метафори збагачують повсякденну комунікацію в танцювально-спортивному(бальному) дискурсі та сприяють обміну професійним досвідом між основними учасниками зазначеного типу спілкування. Системотвірну роль метафоричних репрезентацій виявлено у формуванні концептуальної картини світу. Метафоричні моделі закріплюються в дискурсивній свідомості учасників танцювально-спортивного дискурсу й регулярно активуються. Оскільки танцювально-спортивний дискурс має гібридний характер, то його системотвірні метафори властиві також сферам, із якими встановлюються інтердискурсивні зв'язки»

[71, с.164]. Дослідниця виділяє два типи метафор, утворених проєкцією концептуальних ознак з тієї сфери-джерела, з якою танцювально-спортивна сфера утворює інтердискурсивні зв'язки (ballroom dance is love), а другий різновид концептуальних метафор співвідноситься зі сферою – джерелом метафоризації для обох дискурсів-корелятивів (ballroom dance is remedy і sport is remedy). У ході дослідження авторка статті встановлює, що «метафора в означеному дискурсі – це потужний спосіб актуалізації інтердискурсивних зв'язків зі спортивною, мистецькою, педагогічною, емоційною сферами. Когнітивні метафори відіграють ключову роль у відображенні структури світу, відтворенні важливих фрагментів життєвого досвіду саме у такий спосіб, як вони закарбовані у свідомості учасників танцювально-спортивного дискурсу. Завдяки розвитку танцювально-спортивної діяльності, за припущенням авторки, комунікація і надалі збагачуватиметься концептуальними метафорами»[71, с.164].

Дискурсивний аспект, крім вищезазначених досліджень, представлений також працями про педагогічний дискурс (І. Воловенко [12]), політичний дискурс (В. Ткач, В. Алексенко[81], Д. Каліщук, Н. Приймак [33], О. Безугла [2]), термінологічний дискурс різних галузей (Д. Шапран [92], О.Янковець [99], Н. Лазебна [42]), економічний дискурс (К. Лут [46]), публіцистичний дискурс (Я. Бондаренко [6]), медичний дискурс (Ю. Бережанська [3]) і т. ін.

Лінгводидактичний аспект вивчення когнітивної метафори виділяємо на основі праць таких дослідників, як В. Борисов [7], М. Слободян [73], І. Воловенко[12], Н. Овчаренко [56].

На думку В. Борисова, «вміння адекватно використовувати певні лексико-семантичні засоби у формуванні освітнього дискурсу, зокрема метафоричні моделі, допомагає вирішувати наукові, методичні, виховні завдання в галузі освіти. Концептуальна метафора має здатність вербальної реалізації: від традиційного лексико-семантичного варіювання до моделі, що

бере участь у вибудовуванні цілісного тексту або дискурсу. Як базова когнітивна модель, заснована на аналогії та яка дає змогу осмислювати об'єкти і явища на основі знань про інші об'єкти і явища. Вона має продуктивність умові, тексті, дискурсі у вигляді цілісної системи метафоричних висловів. Необхідні подальші дослідження для того, щоб розкрити потенціал залучення концептуальної метафори до освітнього дискурсу. Для реалізації мети доцільно використати метод метафоричного моделювання й аналізу текстів професійного спрямування» [7, с. 21].

Студіюванню метафори як когнітивного процесу присвячено однойменну статтю М. Слободяна, Автор, зокрема, зазначає, що «дослідження метафори лише на мовному рівні не може пояснити природу метафори як елемента людської свідомості. У той самий час аналіз метафоризації лише як когнітивного процесу не є вичерпним, оскільки має опиратись на знання семантики її референтів, яка може пояснити яким чином виникає значення метафори» [73, с. 465].

У науковій літературі методичного характеру дослідники також відзначають роль когнітивної метафори, наприклад, у засвоєнні нових знань, зокрема, в продуктивному опануванні іноземних мов. Адже на основі асоціацій з предметами, явищами, ознаками чи діями рідної мови можна запам'ятовувати нові іншомовні слова, розуміти їх особливості слововжитку та стилістичне маркування. За словами В. Лаврухіної, «метафори закладені вже в самій понятійній системі мислення людини, тому вони визначають характер її думок та дій. За допомогою метафор людина створює власну реальність, у якій живе...» [41, с. 179].

Отже, в сучасній мовознавчій науці концептуальні метафори досліджуються за такими аспектами, як лінгвоконцептуальний, зіставний, лінгводидактичний, дискурсивний (художній, педагогічний, термінологічний, перекладознавчий, політичний, економічний,

публіцистичний, рекламний, медичний, танцювально-спортивний та інші дискурси).

1.3. Концептуальні метафори як засіб вираження авторського світогляду

Концептуальна метафора відіграє важливу роль у художньому мовленні, зокрема й у поетичних текстах, виступаючи потужним засобом образного осмислення дійсності та створення художніх образів. Дослідження функціонування концептуальних метафор у віршовому мовленні дозволяє розкрити особливості індивідуально-авторського світосприйняття, виявити ключові концепти в картині світу поета, простежити механізми метафоричного осмислення абстрактних понять через більш конкретні образи.

Чимало лінгвістів присвятили свої праці вивченню концептуальних метафор у сфері лінгвостилістики. Йдеться про праці Л. Кравець [37; 38; 39], В. Лаврухіної [41], О. Воробйової [13; 14], Т. Гоцуляк [20], О. Дойчик [22], Т. Єщенко [26], А. Загнітка, Т. Білої [28], І. Лучук [47], О. Павлушенко [57], Т. Подуфалової [59; 60], А. Сухової [79], Д. Тичинської [80], Н. Чендей [91], М. Шніцер [95; 96; 97; 98], О. Сілаєвої [72] та ін.

Так, описуючи метафоризацію концептів *життя* та *смерті* в українській поезії ХХ століття, відома дослідниця в галузі лінгвометафорології Л. Кравець зазначає, що вони «не тільки творять образи позначуваного, а й виражають його оцінку та передають ставлення митця до зображуваного. Таким чином виражається специфіка мислення та світогляду етносу та універсальність людського світосприйняття. Метафоризація відбувається переважно за традиційними моделями, багато з них мають міфологічне підґрунтя. На основі усталених моделей митці слова створюють індивідуально-авторські метафори, проєктуючи раніше невикористовувані

якості та ознаки донорської зони на реципієнтну, заповнюючи концептуальні лакуни, рідше проєктуючи нові властивості традиційної донорської зони, які виокремилися внаслідок цивілізаційної динаміки людства» [35].

У статті «Динаміка концепту *доля* в мові української поезії (на матеріалі творів Т. Шевченка та письменників ХХ ст.)» дослідниця описує означений у заголовку ключовий концепт загальнонародної й індивідуальної свідомості, який визначає взаємодію людини з навколишнім світом. Авторка стверджує, що у поетичній мовотворчості актуалізація концепту відбувається на трьох рівнях: на рівні образу ліричного героя, на рівні образу певної соціальної групи та на рівні образу України. Текстові реалізації концепту засвідчують наявність у його структурі подвійного оцінного змісту, розширення антропоморфних аналогізацій об'єкта» [36].

Розглядаючи метафори природи у поетичних текстах М. Рильського та Л. Костенко, Л. Кравець наголошує на метафоризації концептуальних об'єктів в ліриці різної тематики українських письменників усіх літературних напрямів, течій і шкіл різних поколінь ХХ ст. У ході аналізу частини метафор природи, вона помітила їх виникнення на основі архетипних моделей, де поєднуються загальнолюдське й індивідуально-авторське світосприймання й світорозуміння [39]. У поетичних текстах завдяки метафоризації концептів митці слова реалізують широкий спектр думок і почуттів, викликаних роздумами над вічними проблемами людства.

За спостереженням мовознавиці, «зміни концептуальних метафор регулює принцип інваріантності, який обмежує проєктування властивостей донорської зони на реципієнтну. Відображення відбувається за наявності онтологічних відповідностей у структурах знань донорської та реципієнтної зон. Порушення цього принципу призводить до появи парадоксальних метафор або абсурдних словосполучень. Виявом динаміки концептуальної метафори є розгортання базової метафоричної моделі в межах одного тексту

(метафора конструювання). У таких випадках спостерігається збільшення кількості мовних знаків донорської зони напозначення реципієнтної зони. Найчастіше масштабного розгортання в українській поезії XX ст. набувають антропоморфні метафори: *людина* → *осінь*; *людина* → *вітер*; *людина* → *ніч*; *людина* → *вечір*; *жінка* → *земля*; *людина* → *дощ*; *людина* → *день* та ін.

Дослідницею також спостережено нечастотне розгортання метафорінших типів, як-от: зооморфні, фітоморфні, артефактні. Суть контамінації метафоричних моделей, за словами Л. Кравець, полягає в тому, що у процесі поетичної творчості з'являються асоціативно ускладнені метафори, які виникли на основі однієї чи кількох базових метафоричних моделей [38, с.145].

В. Лаврухіна у науковій розвідці про когнітивну метафору як дискурсивний засіб репрезентації авторських інтенцій [41] звертає увагу на втілення цього тропа «у експресивно виражальних одиницях мови, його перебуванні у безпосередній залежності від авторського задуму, адже метафора слугує засобом декодування намірів мовця, відображає комунікативно-інтенційний зміст тексту. Саме в межах лінгвокогнітивної парадигми, з погляду окреслених у тексті знань, - пише авторка – і можливе поглиблене вивчення категорій художнього тексту, і зокрема його інтенціональності» [41]. У науковому обігу інтенціональність традиційно тлумачать як одну з основних ознак художнього тексту, що співвідноситься «з вербалізованими в ньому знаннями та актуалізується через навантажені текстові компоненти, котрі втілюють авторські інтенції й моделюють реакції адресата, пов'язані зі сприйняттям та інтерпретацією дійсності, представлений у художньому тексті [41].

На думку В. Лаврухіної, «когнітивна метафора завдяки вербальним формам набуває функцій дискурсивного засобу реалізації авторських інтенцій. Для словесного вираження концептуальної метафори митець слова

використовує різноманітні стилістичні прийоми. Метафоричні моделі створюються на основі асоціативного потенціалу слова на синтагматичному рівні або на основі взаємодії лексики в межах асоціативного ряду» [41, с.177]. Дослідниця уточнює, що завдяки авторській оцінці художньої дійсності можна пояснити внутрішні переживання, рефлексії на навколишній світ, збагнути їх опосередковано завдяки імплікаціям. Наприклад, через описи природи митець слова апелює до читачів, звертаючи їхню увагу на почуття героїв художнього твору. «Несподівані смисли, поєднання виникають найчастіше як результат метафоризації. Таким чином, авторська інтенція – пише авторка – це той чинник, який обумовлює добір мовних одиниць, що реалізуються у тексті як одиниці художньої комунікації та слугують інтенціонально спрямованій концептуалізації художнього тексту» [41, с.177].

Як бачимо, в художньому дискурсі концептуальна метафора є поліфункційною, вона виконує комунікативну функцію (передає інформацію в зрозумілій формі) прагматичну (впливає на читача), зображувальну (образну). Також треба розуміти, що виражаючи словесно концептуальні метафори, митець слова застосовує стилістичні прийоми, які базуються на взаємодії словникових і контекстуальних предметно-логічних значень, йдеться про нашаровування на загальноприйнятую в мові семантику тих чи інших слів індивідуально-авторських смислових відтінків. Загальновживані лексеми в контекстуальному оточенні можуть набувати конотативних відтінків, семантично переосмислюватися тощо.

За спостереженням відомої вітчизняної дослідниці в галузі метафорології Л. Кравець, «активізація процесів метафоризації в мові української поезії спостерігається вті періоди, коли інтенсифікуються соціальні процеси, змінюється художня свідомість, з'являються нові естетичні парадигми. В інший час у метафоротворенні, як і в мові поезії загалом, переважає вплив традиції» [38, с.147].

Тож, як свідчить аналіз згаданих у цьому параграфі наукових праць, метафора є одним із найбільш продуктивних мовних засобів збагачення словникового складу мови. Метафоричний слововжиток репрезентує активний розвиток українського поетичного мовомислення, що визначається власним характером, притаманним певному періодові – за останні кілька десятиліть, як зазначили лінгвокогнітологи, «він став більш емоційно-асоціативним і водночас спрямованим у раціональну площину» [38, с.147].

Висновки до розділу 1

На основі аналізу наукової літератури, приймаємо визначення метафори як лінгвістичного образу, що ґрунтується на подібності між певними об'єктами чи концептами. Студіювання метафори має свою історію і починається ще з Античності. Сучасне мовознавство характеризується появою нової когнітивно-дискурсивної наукової парадигми лінгвістичних знань, яка постійно розвивається. В цьому контексті лінгвісти досліджують пізнавальні процеси засвоєння мовцями явищ матеріального світу, специфіку усвідомлення та передачі інформації задля впливу на інших. І це сприйнятно, адже природна мова становить собою поліфункційну знакову систему, виконуючи когнітивну, іншими словами пізнавальну функцію, а також комунікативну (функційну, або прагматичну), що зумовлює основні підходи до вивчення мови. Метафори диференціюються за різними аспектами. Повна їх класифікація охоплює семантичний, структурний та функціональний класифікаційний описи. Концептуальна метафора становить собою когнітивний засіб, який репрезентує абстрактний і складний для сприйняття концепт через інший емпіричний концепт. Іншими словами, означений тип метафори – це сприйняття певного концепту або концептуального домену в термінах іншого концепту або концептуального домену (перший є цільовим концептом, а останній – концептуальним

референтом... Загальновідомо, що на основі метафоричних моделей мовці пов'язують поняття за подібностями (колір, ознака, дія і т. ін.).

В сучасній лінгвістичній науці концептуальні метафори вивчають за такими аспектами: лінгвоконцептуальний, зіставний, лінгводидактичний, дискурсивний (на основі аналізу наукових студій виділяємо художній, перекладознавчий, педагогічний, термінологічний, політичний, економічний, публіцистичний, рекламний, медичний, танцювально-спортивний та інші дискурси). Як свідчить розмаїття сучасних студій про концептуальну метафору, науковий інтерес дослідників до неї як об'єкта вивчення постійно зростає, а відтак і до теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона. Твердження про те, що концептуальні метафори охоплюють усю сферу людського досвіду і мають великий когнітивний потенціал, підтверджують численні дослідження концептуальної метафори, яка охоплює багато різних сфер людської діяльності. Крім того, встановлено, що концептуальна метафора виконує важливу роль у вираженні авторського світогляду, адже митець слова формує у художньому творі індивідуально-авторську картину світу, висловлюючи своєставлення до об'єктів і подій, описаних у тексті. Відтак він завжди виражає авторську модальність (це та текстова категорія, без якої не існує жодного твору). Оскільки через текст автор спілкується з читачами, то однією з головних рис твору є його комунікативнепризначення.

Отже, текст інформаційно, емоційно й естетично впливає на читачів, які використовують набуту таким чином інформацію і обирають для себе зразки й антизразки щодо сприйняття світу, формування власного світогляду і тезаурусу, розуміння й оцінювання тих чи інших речей і явищ об'єктивної дійсності. Метафоричні моделі допомагають сформувати аналогії, притаманні національним лінгвокультурам.

РОЗДІЛ 2. МЕТАФОРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПТІВ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ В. ВИХОДЦЕВА

Серед актуальних питань української лінгвістики значний науковий інтерес становить вивчення концептосфери художнього дискурсу митця слова. За спостереженням дослідників, метафора – це результат взаємодії мови, мислення і культури. Як пізнавальний засіб метафора дозволяє зрозуміти абстрактні і складні для осмислення поняття, зокрема те, як виникає внутрішня форма фразеологізма, культурологічний концепт пояснити через інші культурологічні та емпіричні концепти, описати ідіюстиль автора тощо.

Як стверджує Л. Молгамова, концепти складаються з метафоричних структур, які ми маємо в довготривалій пам'яті і які забезпечують концептуальний субстрат значення загалом і значення в конкретній мові зокрема. Образ-схеми, домени та фрейми, разом узяті, становлять зміст концептів, який отримує емоційне забарвлення в ментальному просторі кожного окремого носія мови [52]. У параграфах розділу розглянемо найбільш репрезентовані завдяки концептуальним метафорам культурологічні концептуальні поняття в мовотворчості бессарабського поета В. Виходцева.

2.1. Концепт *людини*

Цей концепт як один із основних і найчастотніше репрезентованих (35%) у віршовому мовленні поета відображає його okazіональне метафоричне мислення. Означеній темі присвячено наш виступ на студентській науковій конференції в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. Дотримуємося думки, що система концептуальних метафор відображає аспекти авторського світобачення,

виявляє риси образного мислення митця. Помічено, що метафоричні складові означеного концепту у віршах В. Виходцева вирізняються антропоцентричним характером. У центрі поетичного світу автора перебуває саме *людина*, її духовне життя, емоції, пошуки сенсу буття тощо.

Серед ключових метафоричних структур, що репрезентують концепт *людина* у творчості В. Виходцева, виявлено кілька моделей. Найбільш частовживана – *людина – частина природи*. Поет персоніфікує природні явища, обираючи для цього тип метафори «неживому – живе», а також віддає перевагу метафорам «живому – живе», наприклад:

- '*людина – барвінок*': «Попід лісом укис Весь барвінком поріс, Той барвінок синів На пілотках синів» [10, с. 21]; у цьому контексті барвінковий колір має пряму асоціацію з воїнами у блакитних пілотках;
- '*людина – краплина роси*': «трава тримає світ краплини, В який вмістилися ми всі» [10, с. 52];
- '*людина – юність і природа*': «Його юність по селу пробігла. Протоптала стежку на луги» [10, с. 63];
- '*люди – дерева*': «Дерева теж чекають слів, Деревам теж потрібно ласки. Вони, мов люди на землі. Та не ховаються за маски» [10, с. 70];
- '*люди – очерети і соняшники*': «Прикинулись очерети від гомону доріг. Навшпиньках соняшник притих і сонце підстеріг,..» [10, с. 26];
- '*вчитель – природа*': «Учись собі, як сам звелів. Учися вислухати північ і вітерець у комиші» [10, с. 27];
- '*літня людина – батьківська хата і сад*': «Скособочилась хата під старість. Повсихали і груші і пні» [10, с. 29].

Віршові контексти В. Виходцева засвідчують, що всі життєві етапи (від юності і до старості) він так чи інакше пов'язує з природою. Природа для поета – привід зазирнути в душу людини і всесвіту, набратися сили від

усього живого. Цю ідею він висловив у вірші «Так легко йти собі в міжквітті»: «В траву упасти – і не встати, І пити неба голубінь...» [10, с. 12].

Завдяки поетичним метафоризованим контекстам природа виведена Виходцевим на рівень філософського сприйняття, як-от: «І степ живе. І зводиться трава, гойдаючи тумани полинові, В своїй неперевершеній обмові Під зорями неквапно ожива» [10, с. 102]. У читача виникає розуміння зв'язку ліричного героя з рідною землею. Степ – природна стихія, яка живе і дарує спостерігачеві відчуття гармонії та спокою. Автор наголошує на нерозривності людини і природи, де кожна деталь степу є частиною гармонії світу.

Як свідчить наша картотека, у віршових контекстах частина метафор відповідають моделі *людина – homo socialis* (суспільна істота), наприклад:

- 'діти з інтернату': «Укотре прийшло щире літо – І класи затихли шкільні. Та дітям ще будуть боліти Святі інтернатські дні» [10, с. 14];
- 'чабан': «Находився він уволу – Степ оцей увесь пізнав... Але знов чабанську долю десь до обрію погнав» [10, с. 9];
- 'воїн': «Не спить у батькові осколок, Вже скільки літ він не дріма... Я з кожним роком, з кожним кроком Стаю чуйніш» [10, с. 21];
- 'козаки': «І дуби на узліссі кремезні, Як засмагли вступу козаки» [10, с. 18];
- 'тесля': «І у нього пилка, мов скрипка в скрипаля. Бо життя вирує і життя співає... Я по його музиці впізнаю здаля» [10, с. 16].

Метафоричні приклади, котрі ілюструють цю модель, свідчать про міжособистісні стосунки, залежність людини від соціуму та її відповідальності перед ним. У поезії «Інтернат» за допомогою метафор читачем осмислюється трагедія самотньої дитини, позбавленої батьківського тепла, відчувається сподівання на чуйність рідної людини «В порожньому вже інтернаті, Де небо таке голубе, На дверях є крейдою напис: «Чекаю я,

мамо, тебе!» [10, с.14]. Образ неба, байдужого до дитячого болю (епітет «голубе»), увиразнює стан загубленості дитини у байдужому світі.

Думки втомленого, тому некоммунікбельного і почасти байдужого сучасника, який економить сили, автор передає у вірші «Так легко йти собі в міжквітті»: «І я задумуюсь по тому: Чому такі на світі ми? Чому душевну перевтому Я відчуваю між людьми?» [10, с.12]. За допомогою метафори *душевна перевтома* поетові вдається передати гостре відчуття духовної кризи, недосконалості людських взаємин у сучасному світі, надати контексту виразної емоційної маркованості [10, с. 97].

Зафіксовано, що метафоризація лексеми *людина* в поезії В. Виходцева відбувається також за моделлю *людина – високоморальна істота*, як-от:

- '*людина смілива*': «Скільки легенів за волю залишилось у степах» [10, с. 9];
- '*людина закохана*': «Бо я закоханий без міри у вільність поля і гаїв» [10, с.34];
- '*людина добра*': «Стукав хто у двері? В чеканні стою. А може, не в двері, А в душу мою?» [10, с. 30];
- '*людина патріотична*': «Бо нести Європою пісні, Що течуть, течуть з мого народу – І вони з дитинства і в мені» [10, с. 26].

У численних творах поета нами виявлено метафоричні контексти зі змістом про призначення людини, етичні виміри людського буття, котрі апелюють до таких морально-етичних категорій, як честь, гідність, добро, співчуття тощо. Наприклад, у поезії «У нас хати у селах зводять» В.Виходцев за допомогою метафори передає людську доброту, жертовність й уміння прощати: «У нас хати у селах зводять Лише для щастя і добра. Бува, і біди не обходять, Бува, вмирать кому пора. Тоді зійдуться добрі люди, Про щось болюче помовчать, що є у кожного і всюди, Коли всім треба все прощать» [10, с. 7]. Традиційний образ хати поет метафорично переосмислює як

вмістилище людяності й добра; а мовчання добрих людей, за його баченням, є знаком милосердя, готовності розділити чужий біль.

Як бачимо, модель *людина – моральна істота* пов'язана з утвердженням гуманістичних цінностей, з вірою в невичерпні можливості людського духу.

Деякі поетичні контексти автора свідчать, що концепт *людина* співвідноситься і з моделлю *людина – творець*, яка ґрунтується на осмисленні творчості митця як найвищого вияву людської сутності, способу подолання самотності. У багатьох віршах поета митець метафорично осмислюється як творець нової реальності, котрий завдяки власному таланту спроможний перетворювати світ на краще.

Наприклад, у поезії «Я виважую слово» прочитується код творчої самоідентичності поета, його мистецького самовираження у слові: «Я виважую слово, Як виважують колос. Я виважую слово, Я відшукую голос У багатоголосі Єдиний, свій» [10, с.36]. Метафоричний образ поета-сіяча, який засіває світ «зернами» слів, апелює до архетипних уявлень про життєдайну силу творчості, про мистецтво як духовний порятунок людини.

Схожі ідеї знаходимо й у віршах В. Виходцева, присвячених видатним митцям, зокрема, Т. Шевченку, М. Василюку, П. Чакіру, Є.Томші, Г. Лисій та ін. У цих віршових текстах концептуальне поняття *людини* як творця метафорично осмислюється через образи відомих митців слова, носіїв високого таланту. Скажімо, у поезії «Із смаглочолых димарів» завдяки метафорі автор репрезентує Шевченка як символ митця, котрий своєю поезією приніс відчуття національної гідності та прагнення до свободи українському народові. А материнство у вірші стає метафорою творчого осяяння, духовного преретворення митця і цілого народу.

Отже, метафоричні моделі, які об'єктивують концепт *людина* в поезії В. Виходцева, засвідчують гуманістичний характер його творчості. У

численних метафоричних контекстах людина постає як природна, соціальна, моральна і творча істота, спроможна через самопізнання і самореалізацію віднайти сенс власного життя.

2.2. Концепт *життя*

У ході аналізу нашої вибірки виявлено, що в ліриці В. Виходцева семантично розмаїтою є система концептуальних метафор, котрі репрезентують культурологічне концептуальне поняття *життя* (25% від усіх зафіксованих одиниць). Виділяємо такі моделі:

- '*життя як космос*': «Допоки білий світ і дати, Буде в мені моя печаль»[10, с.66];
- '*циклічність життя*': «Життя життям, Воно як є – то є навіки»[10, с. 22];
- '*швидкоплинність життя*': «Все пропливає – все мине»[10, с. 23];
- '*життєва стихія*': «В круговерть твого кохання Кинусь стрімголов» [10, с.78], «Зреклися вуст твої слова...»[10, с. 48];
- '*переосмислення життя*': «Я буду в віршах і словах переосмислювать здобутки. Перегортати календар усіх своїх прожитих років І вивіряти Божий дар, Що випав долі ненароком, Де в проміжку серцебиття Лиш незабуткове зітхання Блукало в травах без пуття – і било в дзвін мого кохання» [10, с. 78];
- '*життя як любов*': «І любов незрадлива єдина Переповнила серце мені» [10, с. 77]; «І приходять у світ білий люди, На цю землю і грішні й святі, Щоб добро було завжди і всюди І було ще кохання в житті» [10, с. 42];
- '*життя як весна*': «У кожного в житті своя весна, Своє кохання і своя зажура» [10, с. 72];
- '*життя як книга*': «Я книгу життя читаю, читаю – Своєї долі нитку сотаю» [10, с. 61];

- *‘життя як віра і надія’*: «Дайте мені віри і надії – Пережити цю добу нову, Ці прості – заплутані події – Без надії я не проживу...» [10, с. 58];
- *‘життя – совість’*: «Я усе у житті розгубив... Залишилась лише моя совість Ї недописана нами та повість, У якій я так палко любив» [10, с.54];
- *‘життя як боротьба’*: «Вже час виходити із плавнів І оголить свої шаблі За нашу славу Україну, За право жити на землі» [10, с. 39];
- *‘життя як вир’*: «Бо життя вирує...» [10, с. 16];
- *‘життя – тривога’*: «Жила у нім одна тривога» [10, с. 13];
- *‘життя – випробування’*: «Бо життя у мене не просте» [10, с. 8].

Якщо читач проаналізує вищезазначені приклади, то відразу може збагнути життєві пріоритети поета, репрезентовані семами у структурі концепту. Віршові контексти В. Виходцева з одного боку відтворюють метафори, які передають авторське розуміння буття як всеохопного процесу, почасти не підвладного людині. З іншого боку, у мовотворчості митця ми фіксуємо оказіональне розуміння семантичного наповнення концепту *життя*. Наприклад, у поезії «Допоки білий світ і дати» традиційна метафора *білий світ* символізує вселенський, безмежний простір буття, а концепт *життя* осмислюється як щось фатальне, що вказує на повну залежність людини від вищих сил (*допоки Ви в моїх очах*). Страждання і печаль у вірші метафорично репрезентуються як ознаки земного існування, складники людської долі.

Світогляд В. Виходцева, його розуміння суті буття людини можемо усвідомити, осмисливши метафоричні контексти, що апелюють до циклічної моделі *життя*. В деяких поезіях фіксуємо приклади метафор на позначення ритмічності життя. Яскравим зразком може слугувати вірш «Щастя»: «Життя життям. От тільки щастя Не купиш ні за що собі. [...] Воно як є – то є навіки, Як не судилось – то нема» [10, с.22]. На основі принципу паралелізму

життя і щастя у цьому тексті утворюють метафоричний образ буття як перманентної даності, що не залежить від волі людини. Щастя передається В.Виходцевим зі значеннями ‘доля’, ‘фатум’, ‘закон буття’.

Метафорична вербалізація концепту *життя* в поезії митця слова визначається також семою ‘швидкоплинність’. Такі метафори образно передають ефемерність життєвих благ, ілюзорність земних насолод. Наприклад, у вірші «Птахи пісні веселі відспівали» за допомогою метафоричного образу *теплі гнізда на руках гаїв* передано ідею скороминущості літа і молодості: «Птахи пісні веселі відспівали – І відлетіли до чужих країв. Отут вони вчора ночували – Ще теплі гнізда на руках гаїв» [10,с.69]. Завдяки метафорам семантичного типу «живому-живе» і «неживому-живе» образи птахів і дерев символізують плинність буття, незворотність часу, що забирає з собою найдорожче.

Інколи поет виводив концепт *життя* на рівень філософського узагальнення саме завдяки концептуальним метафорам, як-от у поезії «Переборене вагання», де за допомогою розгорнутої метафоричної структури передається стан закоханості ліричного героя: «Переборене вагання Згарячило кров. В круговерть твого кохання Кинусь стрімголов. Потону у поцілунку, Розчинюся там – І не буде порятунку Ні душі, ні нам» [10, с.78]. У цьому контексті життя і кохання метафорично осмислюються як стихія, що затуляє у свій вир і не дає шансів на порятунок, а ліричний герой цілком поринає у почуття.

Психологічно напруженої репрезентації концепт *життя* набуває також у інших інтимних поезіях В. Виходцева. Скажімо, у вірші «Зреклися вуст твої слова» розгортається метафоричний образ «слів-ран», що символізує душевний біль від нерозділеного почуття: «Зреклися вуст твої слова – І так запали в моє серце, Що хоч радій чи хоч розсердься, Чи хочеш – видиви дива. Вбираю всю твою печаль, Слова ловлю, що заніміли» [10, с. 48]. Як бачимо,

поетичні метафори в означеному контексті увиразнюють психологічний підтекст драматичної колізії.

Тож, концептуальні метафори як вербалізатори культурологічного поняття *життя* в мовотворчості В. Виходцева вирізняються розмаїттям моделей та образно-асоціативних комплексів. Ці образні структури охоплюють широку проблематику – від філософської до глибоко особистісної, інтимної.

2.3. Гіперконцепт *природи*

За нашою картотекою, у метафоричних контекстах поета виразно постає гіперконцепт *природи* (20%), що об'єднує концептуальні поняття *ліс*, *соняшник*, *ромашка*, *час*, *трава*, *дерево*і т. ін. Розглянемо найбільш частотні серед них.

Вербалізація концептуального поняття *лісу* у мовотворчості В. Виходцева представлена такими значеннями, що виникли на основі okazіональних метафоричних образів, як-от:

- '*туга, надривний плач природи*': «Оці поля й пташині голоси, Де тужать, надриваються ліси» [10, с.46];
- '*густа соняшникова плантація*': «Ой Поділля, моє Поділля! Це і дощ через гай навкіс, І гаптоване рукодлля – Це і є соняшниковий ліс»[10, с.18];
- '*червоно-рудий лис*': «Осінній ліс – вогненний лис»[10, с. 52];
- '*мудра розмова*': «Послухати птахів у тиші ранковій І мудру розмову прадавніх лісів»[10, с.60];
- '*дитя, якому співають колискову*': «На чорно-білих клавішах зими Грає вітер колискову пісню Сосновому лісу» [10, с. 66].

Особливості образного сприйняття В. Виходцевим концепту *соняшник*представлені такими метафорами зі значеннями:

- '*озеро*': «Соняшники –жовті озерця» [10, с.25];

- '*спостерігач*': «Навшпиньках соняшник притих – І сонце підстеріг» [10, с.26];

-*наївна, чиста душею людина*': «Сонях схилюся до шибки, Наївний прозорий сонях. Схилюся у саму душу Та й душу мою збентежив» [10, с.49].

Концептуальне поняття *ромашки* в українській лінгвокультурі традиційно тлумачиться як «трав'яниста рослина (синонімічні назви *ромен-зілля, рум'ян*) з дуже розгалуженими стеблами та суцвіттями-кошиками, що складаються з білих пелюстків та жовтого осередка; у народній символіці – це рослина кохання, приворотне зілля...» [27, с.508].

А в метафоричних контекстах поета виявлено ряд okazіональних метафоричних значень номена *ромашка*, що засвідчує індивідуально-авторське сприйняття квітки:

- '*сумний вигляд, незів'ялі квіти*': «Нічим не опечалені Ромашок дивні пелюстки» [10, с. 28];

- '*казка*': «І син допитливий відчалує В свої ромашкові казки» [10, с.28];

- '*село*': «Спочинь, ромашкове село...» [10, с. 59].

За нашим спостереженням, структури концептуальних метафор репрезентують читачам глибокі шари okazіональних поетичних значень, що постали завдяки тропеїчним засобам, трансформуючи їх для більш точного відображення авторського світогляду, вираження глибоких внутрішніх почуттів [72].

2.4. Концепт *простору*

В метафоричну концептосистему поезії В. Виходцева входить і концепт *простору* як один із культурологічних і частотних (12%). Його структура представлена такими метафоричними моделями:

- *простір* – *колиска* (така метафора ґрунтується на паралелі між природним середовищем і первинним місцем людського буття – колискою, де

відбувається становлення особистості). У деяких віршах В. Виходцева про дитинство та юність простір рідної природи постає як колиска, з якої людина виходить у світ. Наприклад: «Де берег дитинства, Де рідне село Мені у дорогу наснаги дало» [10, с.5]; «Над моїм дитинством, Над моїм життям, Над моєю долею Згряя проплива» [10, с.6]; в зазначених контекстах простір дитинства метафорично осмислюється як *берег дитинства* і асоціюється з рідним селом, надаючи ліричному герою наснаги й життєвих сил., а метафори *над дитинством, над життям, над долею* актуалізують вертикальну вісь просторових координат і створюють враження покачування, заколисування. Подібний образ простору як колиски, звідки починається життєвий шлях людини, знаходимо також у інших поезіях: «Мені б сьогодні на Савранку Під ясні погляди твої. Отам на березі присісти – І слухать вічну течію, І пізнавать природу істин Й присутність в істині свою» [10, с.23]; «Я родом з Поділля, Де друзі усі, Де славне минуле Савранських лісів, Де берег дитинства, Де рідне село...» [10, с.23]. Савранські ліси, береги Савранки метафорично асоціюються як колиска дитинства, як простір, з яким пов'язані спогади; виявлено, що метафора *простір – колиска* виражає чуттєве ставлення поета до природи, яка асоціюється з витоками життя;

- *простір – Україна*: «Це куточок моєї Вкраїни, Де сивіє її давнина – Це і досвітки при калині, Це і мати біля вікна» [10, с. 18]; метафоричний зміст у цьому поетичному сегменті виникає на основі асоціації України, давньої, як світ, з традиціями етносу і матір'ю, яка чекає вдома на сина; таке авторське розуміння України як простору більш емоційно наповнене порівняно зі словниковим визначенням, порівняймо: «Україна = Вкраїна – країна, держава в Східній Європі, основне населення якої становлять українці; непроста історична доля українських земель відбита в народному вислові: “Біда України – і відтіль гаряче, і відсіль боляче”;

сама ж земля не кожному, хто на ній жив, була однаково прихильною, тому казали: “Україна одному до границь його ланів, а другому від колиски й до гробу серед злиднів”» [27, с.610];

- *простір – небо*: «Яке в нас небо неозоре і нерозгадана блакить, І незгасимі сяють зорі, І місяць золотом сліпить» [10, с. 24]; «На сторінках нічної книги читаю літери зірок» [10, с. 27]; «Мене небо звабило близькістю, Як прадавні в степу горби» [10, с.44]; в означених метафоризованих контекстах концепт *небо* як простір у оказіональній авторській інтерпретації визначається семами ‘незбагненне безмежжя’, ‘нічна книга’, ‘те, що викликає інтимні почуття’, порівняймо словникову статтю зі «Знаків української етнокультури» В. Жайворонка: «небо – видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола; Небо – Земля належить до найдавніших космогонічних протиставлень; на дуже ранніх стадіях розвитку людини існував культ Неба та його дружини – матері Землі...» [27, с. 388];

- *простір – поле*: «А вже село підперезалось черленим поясом полів» [10, с.25]; «Лежать поля засніжені твої, Що вільно так сягають небокраю» [с. 46]; ці концептуальні метафори Виходцева репрезентують поле як простір зі значеннями ‘безмежжя’, ‘елемент одягу (пояс)’, а в українській лінгвокультурі прийнято таке визначення: «поле – це безліса рівнина, рівний великий простір; також ділянка землі, що використовується під посіви; нива; численні предки українців жили сільським життям посеред свого поля (старослов’янське село – це поле»; звідси, можливо, й поляни, пор. ще вислів *нашого поля ягода*» [27, с. 464];

- *простір – мій край*: «Прокинувся мій дивний край – край голубих озер» [10, с. 26]; «Славне місто Кілія – Це планеточка моя Біля рідного Дунаю. Я завжди його впізнаю У зеленому краю» [10, с.28]; як свідчать ці приклади, концептуальні метафори виступають вербалізаторами досліджуваного

концепту у значеннях ‘край голубих озер’, ‘зелений край’, ‘моя планеточка’.

Принагідно відзначимо, що концепт *простору* в поетичному дискурсі В.Виходцева метафорично представлений з суміжними концептуальними сферами (*час, душа, мова, творчість*), що дозволяє читачам цілісно сприймати оказіональну концептосистему поета, визначити її домінанти й особливості мовної репрезентації.

2.5. Концепт *часу*

Розглядові концепту *часу* та його метафоричній репрезентації у віршовому мовленні поета ми присвятили частину наукової розвідки [72]. Окремі спостереження, висловлені в ній, слугуватимуть основою цього параграфа. Відзначимо, що у поетичному мистецтві метафора виступає як потужний засіб вираження складних філософських і емоційних концептів. Серед них *час* посідає особливе місце, оскільки він є фундаментальною категорією людського буття, що пронизує всі аспекти життя та свідомості. Розуміння часу, його плинності, вічності та впливу на людську долю завжди привертало увагу митців, стаючи джерелом натхнення та глибоких рефлексій.

У межах культурологічних концептів, виявлених у мовотворчості автора, виділяємо також абстрактне поняття *часу* (8% від прикладів вибірки), що вербалізується на основі нижчеподаних авторських уявлень:

- ‘*щасливе життя*’: «Бува у нас щасливий час. Коли розквітнуть наші вишні» [10, с.70];
- ‘*минуле*’: «Між вечором і досвітком Єднає нас Дротами телефонними Минулий час»[10, с. 49];
- ‘*часові проміжки людської долі*’: «Сліди часу дощі розмили, Пройшлись по долі лемеші»[10, с.77];

- *‘вічність часу’*: «І буде безмірна їм хвилина У гаю на стику двох віків» [10, с. 67]; «Стоїть вона у маминій подобі, За долю нашу молиться віки» [10, с.73];

- *‘темп часу’*: «Тут час мов зупинився, не спішить. Про темп шалений і не має гадки, Розв’язує правічності загадки З питанням: перебути чи прожить?» [10, с.61].

Однією з ключових метафор, що структурують концепт *часу* в поетичних текстах В. Виходцева, є метафора на позначення вічності часу. Відтак читач осмислює його як безмежний, циклічний, безкінечний потік, в якому перебуває існує, живе людина і все навколо неї. Концептуальні метафори як вербалізатори *часу* репрезентують його за межами людського виміру, як абсолют. Наприклад, у контексті «І буде безмірна їм хвилина У гаю на стику двох віків» [10, с. 67] сполуку слів *одна хвилина* використано зі значенням позачасовості, вічності, оскільки йдеться про часовий період на зламі епох. Подібне метафоричне переосмислення *вічності часу* знаходимо і в інших поезіях автора, як-от: «Посеред долі нашої стоїть. Століть тримає невмирущу марку» [10, с. 5]; «Стоїть вона у маминій подобі, За долю нашу молиться віки» [10, с. 73]; «І дуби на узліссі кремезні.. Серед зим вікових не замерзли» [10, с.18].

У всіх цих прикладах *час* персоніфікується, набуває антропоморфних рис, він «стоїть», «тримає», «молиться», наче жива істота. Водночас така персоніфікація засвідчує постійність часу, його здатність тривати упродовж століть і поєднувати різні епохи. Особливо показовим у цьому плані є метафоричний вираз «Тиса витремітує акорди Поміж гір, в ущелинах століть» [10, с.26], де плин часу уподібнюється до звучання музичного інструменту, яке лунає у гірських ущелинах і пов’язує різні історичні періоди.

Окрім метафори зі значенням *вічності*, важливе місце в поетичному дискурсі В. Виходцева посідає метафоричне осмислення *минулого*.

Минулий час у віршах поета постає як значущий період, що впливає на сьогодення. Наприклад, у поезії «Між вечором і досвітком» знаходимо такі рядки: «Між вечором і досвітком Єднає нас Дротами телефонними Минулий час» [10, с. 49]. Завдяки метафорі *Дротами телефонними Минулий час* поет репрезентує сполучуваність теперішнього з минулим. В означеному контексті це не просто період, що відійшов у небуття, це взаємозв'язок між ліричними героями, котрий єднає їхні стосунки та почуття.

Поряд з репрезентацією *минулого* поет метафорично осмислює й інші часові періоди та проміжки, зокрема ті, що пов'язані з людською долею. У поезіях В. Виходцева читачі виявляють метафори на позначення дитинства, молодості, старості, які відображають ключові етапи людського життя. Наприклад: «Сліди часу дощі розмили, Пройшлись по долі лемеші» [10, с.77; «Де берег дитинства, Де рідне село Мені у дорогу наснаги дало» [10, с.5]. Як бачимо, метафоричні структури *сліди часу* та *берег дитинства* репрезентують час у вигляді простіру, що має свою топографію, прикмети і орієнтири. Дитинство постає як особливий берег, від якого людина розпочинає свій життєвий шлях і який дає їй наснагу. Молодість, юність – це щасливі періоди у житті кожного: «Його юність по селу пробігла. Протоптала стежку на луки...» [10, с.63]. Натомість *старість* у віршах В. Виходцева метафорично переосмислена як тягар, виснажливий період: «Живуть старезні баба й дід. Вони стомились довголіттям» [10, с.12]. Довгий життєвий період асоціюється поетом з важкою, інколи непосильною ношею, котру відчувають літні, хворі, втомлені.

Отже, концепт *час* у більшості метафоричних контекстів В. Виходцева, де змальовано періоди людського життя, має семи 'агресивний', 'деструктивний', він «долає», «розмиває», «проходить лемешами» по

людських долях. Таке світовідчуття поета накладає відбиток і на метафоричну мову поета.

Звернімо увагу на метафоричне осмислення концепту *часу* в поетичному дискурсі В. Виходцева зі значеннями ‘спокій’, ‘правильний вибір’. Їх специфічний часовий прояв фіксуємо у такому поетичному контексті: «Тут час мов зупинився, не спішить. Про темп шалений і не має гадки, Розв’язує правічності загадки З питанням: перебути чи прожити?» [10, с. 61].

На противагу метафоричним контекстам з номеном *час*, що «долає» і «стомлює», читач усвідомлює абсолютно інший *час*, спокійний, який уможлиблює заглиблення у «правічності загадки» і пошуки відповіді на головне питання буття: «перебути чи прожити». У такий період життя людство шукає сенс свого існування і часто знаходить правильні відповіді. Це підтверджуємо змістом метафоричних структур типу *час розв’язує загадки*, іншими словами – дозволяє досягнути сокровенне, глибоко приховане від інших у життєвому вирі.

Тож, концепт *часу* належить до ключових ментальних одиниць, що структурують поетичний світ В. Виходцева. Метафоричні образи вічності, минулого, часових періодів життя, правильного вибору пронизують тексти віршів, розкривають авторський світогляд, особливості розуміння та інтерпретації поетом темпоральності як категорії. Концепт *час* у віршах митця постає то монументально і підноситься над людським життям, то деструктивно і жорстоко проходить крізь людські долі, особливо, коли людина переосмислює сенс буття і постає перед вибором. Така багатоаспектність і смислова багаточаровість культурологічного концепту *часу* свідчить про прагнення В. Виходцева досягнути фундаментальні онтологічні проблеми, зрозуміти закономірності і логіку темпорального. Активне залучення концептуальних метафор дозволяє поетові не лише раціонально осмислити буттєві феномени, а й виразити глибоко особистісні

інтенції, передати специфіку власного світовідчуття. Метафора, як механізм аналогового мислення, уможлиблює вихід за межі буквального значення і відкриває простір для творчого моделювання дійсності. Метафоричне освоєння концептуального поняття *часу* робить більш виразними й об'ємними ідейно-тематичні домінанти лірики автора, увиразнює особливості його художнього мислення та поетичного стилю.

За нашим спостереженням, концептуальна метафора в мовотворчості В. Виходцева відіграє важливу роль у створенні образності та виняткової виразності поетичного слова [72]. Вона дозволяє авторові передати свої почуття, емоції та думки завдяки асоціаціям з різними явищами довкілля.

Висновки до розділу 2

В ході дослідження метафоричної вербалізації культурологічних концептів у поетичному дискурсі В. Виходцева встановлено, що найбільш частотними виявилися культурологічні концепти *людина* (35%), *життя* (25%), гіперконцепт *природа* (20%) та концепти *простору* (12%) і *часу* (8%).

Система концептуальних метафор відображає світогляд автора, його образне мовомислення. Встановлено, що метафоричні складові концепту *людина* у віршах поета вирізняються антропоцентричним спрямуванням в межах моделей *людина – частина природи*, *людина – homosocialis*, *людина – високоморальна істота*, *людина — творець*, кожна з них репрезентує набір okazіональних сем (людина–природа: ‘людина-барвінок’, ‘людина-краплина роси’, ‘людина-юність і природа’, ‘людина-дерева’, ‘люди-очерети і соняшники’); *людина – homosocialis* (‘людина смілива’, ‘людина закохана’, ‘людина добра’, ‘людина патріотична’). Тож, у численних okazіональних метафоризованих контекстах *людина* постає як природна, соціальна, моральна і творча істота, здатна через самопізнання і самореалізацію віднайти сенс свого буття у світі.

Метафоричні моделі концепту *життя* не менш різноманітні: життя – це ‘космос’, ‘стихія’, ‘любов’, ‘весна’, ‘книга’, ‘віра і надія’, ‘совість’, ‘боротьба’, ‘вир’, ‘тривога’, ‘випробування’. Такий набір метафоричних значень культурологічного поняття *життя* в мовотворчості поета охоплює широку проблематику – від філософської до глибоко особистісної, інтимної.

Гіперконцепт *природи* В. Виходцев репрезентує завдяки метафоричним структурам найчастотніших концептів: *ліс* (це ‘туга’, ‘надричний плач природи’, ‘соняшникова плантація’, ‘червоно-рудий ліс’, ‘мудра розмова’, ‘дитя, якому співають колискову’); *соняшник* (це ‘озеро’, ‘спостерігач’, ‘наївна людина’); *ромашка* (‘сумний вигляд’, ‘казка’, ‘село’); концепт *простору* вербалізовано таким метафоричними моделями: простір – це ‘колиска’, ‘Україна’, ‘небо’, ‘поле’, ‘мій край’. У поетичному дискурсі В. Виходцева метафорично представлений *простір* накладається на периферію суміжних концептуальних понять *час*, *душа*, *мова*, *творчість*, що сприяє цілісному сприйняттю оказіональної поетичної концептосистеми з її домінанамі й особливостями мовної репрезентації.

Метафоричне осмислення концепту *часу* в поезії В. Виходцева засвідчує складну структуру, що реалізується через семи: ‘щасливе життя’, ‘минуле’, ‘часові проміжки людської долі’, ‘вічність часу’, ‘темп часу’, ‘час спокою і правильного вибору’. Концептуальна метафора в мовотворчості поета відіграє важливу роль у створенні образності та виняткової виразності поетичного слова. Вона дозволяє авторові передати свої почуття, емоції та думки, а також зміст понять завдяки асоціаціям з іншими явищами навколишнього середовища.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА ТА ЇЇ РОЛЬ У ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Метафора як когнітивний механізм засвоєння мовних знань

З метою глибокого опанування будь-якої мови, зокрема й української, здобувачі освіти у профільній школі повинні розуміти системність засвоєння ними інформації. Щоб досягати такої мети на уроках, учитель зі свого боку має бути високопрофесійним і досконало знати предмет. На думку І.Воловенко, «професійність педагога можна розглядати в трьох площинах: засвоєння нових знань, розуміння нового матеріалу через призму інших понять, розкриття сутності матеріалу для реципієнтів педагогічного процесу. Вказані аспекти вимагають від педагога не тільки науково-теоретичного, понятійно-знакового, логічного мислення, але й образного, художнього, наочно-дієвого, яке розвивається через порівняння, тобто в основі його є метафора» [12, с. 232].

Серед вітчизняних дослідників про застосування метафори як методичного інструмента в освітньому процесі пишуть Н. Овчаренко [56], І. Воловенко [12] та інші вчені, наголошуючи, що завдяки цьому виду перенесень можна розв'язати деякі педагогічні проблеми. Наприклад, Н. Овчаренко, виходячи з того, що метафора є різновидом вторинної номінації, переконана, що «концептуалізація, а, отже, мовна семантика має, головним чином, метафоричний характер, тобто осмислення людиною більш чи менш складних об'єктів ґрунтується на переосмисленні базових понять людського досвіду» [56]. У своїй статті «Метафора як когнітивний механізм категоризації фахових знань» дослідниця робить висновок, що у когнітивному термінознавстві метафору вивчають як когнітивний механізм, за допомогою якого абстрактні поняття осмислюються у термінах більш конкретних понять, тому таке перенесення є фундаментальним прийомом

пізнання і концептуалізації дійсності [56]. За її спостереженням, студіювання «галузевих терміносистем української мови підтверджують, що більшість термінів, котрі постали внаслідок вторинної номінації, утворилися завдяки метафорі» [56, с.111].

На основі значної кількості прикладів здобувачам освіти у профільній школі можна пояснити, що для називання термінологічних понять у багатьох професійних сферах (медичній, нафтогазовій, біологічній, у видавничій справі та інших) через подібність за зовнішніми ознаками чи функціями постали терміни, котрі утворилися завдяки метафорам. Цьому сприяє сучасна «інтеграція наук, інтелектуалізація літературної мови шляхом збагачення її різногалузевою термінологією» [56]. Яскравими прикладами слугують терміни метафоричного походження, скажімо, в екологічній термінології, до складу якої входять терміноодиниці з геометрії (екологічна піраміда), фізики (екологічна амплітуда), військової справи (екологічна війна, екологічна міна), соціальної психології (мотивація, деградація середовища, антропогенний стрес), економіки (банкгенів, екологічні витрати)тощо.

Порівняно недавно для їх позначення в мовний обіг уведено найменування *терміни-метафори*, які визначаються наявністю емоційної виразності, хоча ця ознака не входить до визначальних рис термінів загалом. Вважають, що вони походять з професійної мови, її розмовного стилю. Однак сьогодні мовці використовують і терміни в прямому їх розумінні, і терміни-метафори [56, с. 113].

І. Воловенко вивчає педагогічний дискурс з позицій важливості метафори в ньому і зазначає, що «на етапі реформування сучасної освіти значну роль відводять образу викладача, який повинен створювати умови для розкриття здібностей реципієнтів навчального процесу, постійно модернізувати професійні навички, змінювати стереотипи мислення, тобто вдосконалювати свій професійний розвиток. Одним із рівнів професійного

розвитку є «педагогічна техніка» [12, с.233], що прямо пов'язана з рефлексією. Як рефлексивний засіб метафора, за спостереженням дослідниці, «легше і швидше за інші тропи стимулює рефлексивні процеси, тому являє собою найефективніший засіб розуміння змісту тексту. Метафора сама є вербалізованою рефлексією. Образність і виразність мови, що досягається за допомогою метафор, змушує людей (учителів і учнів) думати логічно, більше застосовувати образне мислення, порівнювати зіставне і непорівнюване з метою сприйняття тексту і підтексту. За допомогою влучної метафори вчитель актуалізує знання і тезаурус старшокласників і завдяки семантичному опосередкуванню для реципієнтів педагогічного процесу сполучає донаукові уявлення з науковими. Тож, метафора виступає ніби сполучною ланкою між інформацією, яку подає вчитель, та уявленнями про неї здобувачами освіти [12].

Ця наукова сфера потребує системних поглиблених досліджень, зокрема в галузі методики навчання української мови, і насамперед, на наш погляд, у доборі результативних інноваційних методів і форм роботи під час вивчення тем про метафору у профільній школі. Своїм баченням і досвідом розв'язання означеної проблеми поділимося в наступних параграфах.

3.2. Вивчення метафори на уроках української мови в 11 класі

За програмою з української мови для 10-11 класів (рівень стандарту) [85] здобувачі середньої освіти в 11 класі упродовж 6 годин вивчають тему «Практична риторика». У межах цієї теми пропонуємо опанування метафори, її типів та ролі у мовленні. Для цього відводиться один урок. Методика опрацювання метафор, зокрема і концептуальних, на уроках української мови є відносно новою і потребує теоретичного обґрунтування та практичної апробації. Означена тема введена до навчальної програми з української мови

нещодавно. Тому її вивчення у шкільному курсі рідної мови видається важливим і актуальним.

Тропи, насамперед метафори є образними засобами, тому традиційно асоціюються з віршованими творами, з поетичною мовою. Опанування специфіки концептуальних метафор на прикладі поетичних текстів вимагає особливого методичного підходу, відмінного від традиційного стилістичного аналізу тропів. Адже метафора є однією з ключових ментальних структур, що формує поетичну картину світу митця слова. Для опрацювання було обрано мовотворчість регіонального бессарабського поета В. Виходцева. Однак потрібно пам'ятати, що метафора не тільки репрезентує індивідуально-авторське світобачення, а й активізує образне мислення та емоційну чутливість учнів, розвиває естетичний смак. У віршовому мовленні поета виявлено чималу кількість концептуальних метафор. Тож, поетична збірка «Музика серця» В. Виходцева слугуватиме гарною джерельною базою для опрацювання в шкільному курсі української мови (11 клас) теми: «Метафора. Види метафор, їх роль у мовленні» (див. додаток 1). Цей урок було апробовано під час педагогічної практики в Ізмаїльському ліцеї №16. Паралельно з літератури рідного краю проведено урок на тему «Ніжні струни лірики кілійського поета», на якому учні здобули знання про життя і творчість В. Виходцева і таким чином були підготовлені до роботи на уроці української мови. Його було проведено за технологією модульного навчання, що дозволяє структурувати навчальний матеріал у вигляді окремих модулів. Кожен модуль становить собою логічно завершену частину зі своєю метою, завданнями, методами. Модульне навчання спрямоване на підвищення мотивації учнів і розвиток самостійності.

Мета уроку полягає у формуванні ключових та предметних компетентностей: поглибити знання про метафору, її види та функції, визначати роль у поетичному мовленні; досліджувати метафоричні образи,

виявляти їх семантику і функції на прикладі поезій В. Виходцева; вдосконалювати вміння працювати з текстом, розвивати мовлення учнів, образне мислення, естетичний смак; виховувати любов до художнього слова, почуття прекрасного, інтерес до творчості поетів рідного краю.

Тип заняття: урок засвоєння нових знань.

Перший модуль – підготовчий. Заняття починається зі вступного слова вчителя, який висвітлює тему уроку, оголошує мету і проблему, над якою працюватимуть учні, а також епіграф уроку. Наступний етап уроку – виступ заздалегідь підготовленого учня, який стисло розповідає про творчість В. Виходцева.

Основна частина (реалізація уроку в модульному форматі: відбувається пояснення мети кожного модуля, основних завдань і очікуваних результатів, проводиться консультування вчителем) присвячена актуалізації опорних знань здобувачів середньої освіти та їх теоретичному та практичному засвоєнню.

Другий модуль – опрацювання теоретичних понять. Учні згадують, визначення метафори, вчитель знайомить їх з концептуальною метафорою, проводить бесіду про тропи, метафору, функції та її види, типи метафор, особливості індивідуального стилю В. Виходцева.

Наприклад, радимо розповісти школярам, що найхарактернішою особливістю поетичної мови є її метафоричність, тому на уроці одне з завдань – розглянути й проаналізувати метафори як унікальні образні засоби, створені майстром художнього слова – В. Виходцевим. Принагідно можна розказати старшокласникам, що деякі мовці мають метафоричне мислення, воно визначається унікальністю і полягає в тому, що мовець називає один предмет за ознакою чи дією іншого предмета. Наприклад, у слов'янській, зокрема й українській, лінгвокультурі явища природи прийнято персоніфікувати: сонце встало/зайшло/сховалося, дощ пішов, весна прийшла,

місяць вийшов. Ці метафори є традиційними, а митці художнього слова творять свої, індивідуально-авторські метафоричні структури, їх називають okazіональними. На сьогодні виокремлена спеціальна дослідницька галузь – лінгвометафорологія, яка вивчає все про метафори: особливості їх творення, класифікації, образність у художньому тексті.

Далі вчитель знайомить учнів з поняттям концептуальної метафори, яка визначає спосіб номінації однорідних понять через серію метафор, що базуються на загальних та подібних асоціаціях, охоплюючи таким чином цілі понятійні поля. Учні дізнаються, що концептуальні метафори можна спостерігати в нашому повсякденному мовленні. Наприклад, метафора «Час – це гроші» не лише порівнює час з фінансами, але й структурує людське сприйняття часу в економічних термінах, що впливає на вислови про час (витрачати, гаяти, економити, інвестувати, цінувати час). Метафоризакладені у понятійній системі мислення людини, тому вони визначають характер її думок та дій. За допомогою метафор мовець створює власну реальність, у якій живе.

Учні отримують інформацію про функції концептуальної метафори: 1) когнітивна, тобто пізнавальна, під якою розуміють осмислення мовцем інформації; 2) комунікативна (функція спілкування, адже через текст автор доступно передає власні думки читачам, таким чином спілкується з ними; 3) прагматична, яка передбачає емоційний вплив на читача і формування в нього такого світосприйняття, яке вважає правильним автор; 4) моделювальна, що сприяє створенню у читачів певної моделі світу; 5) зображувальна, завдяки їй метафора робить текст образним, естетичним і водночас спонукає читача міркувати, осмисляти прочитане, проєктувати нову інформацію на своє життя.

Третій модуль – практичний. Першим етапом при виконанні вже практичних завдань є виявлення метафоричних виразів в тексті та

дослідження виду метафори (за кольором, розміром, формою, функцією, місцезнаходженням, емоційним враженням; іменникові чи дієслівні). Наступне завдання для учнів: трансформувати ці метафори у порівняння.

Другим етапом в роботі над метафорою є визначення їх різновиду, як уособлення у віршах «Дзвони вічного добра», «Я візьму косу у руки..», «Обрій – задивишся», «Бандура», «Біле поле. Дерева білі». Потім учні пояснюють, чим метафора відрізняється від порівняння.

Метафори у творах поета вражають несподіваністю асоціацій, оригінальністю думки. Тому наступне завдання буде з елементами уроку-дослідження: виявити «народження» метафоричного образу у цитатах з віршів; визначити види метафор: прості/розгорнуті. Так, аналізуючи рядки «Спочинь, ромашкове село, Спочинь від царства птиць і співу. Бджола взяла вже осінь спілу Собі на стомлене крило», учні повинні виокремити метафоричні вирази («спочинь, ромашкове село», «спочинь від царства птиць і співу», «бджола взяла вже осінь спілу», «стомлене крило») і, за допомогою навідних запитань вчителя, визначити, що тут актуалізовано метафору природа – жива істота (ознаки та дії людини переносяться на образ природи).

Третій етап роботи з метафорами передбачає їх семантичну інтерпретацію, тобто учням потрібно розкрити їх образно-сміслову наповненість, так званий асоціативний потенціал. Для цього вчитель застосовує прийоми текстуального коментаря, проблемних запитань, дискусії, що стимулюють аналітичне та критичне мислення учнів. Наприклад, пояснюючи метафору *природа - жива істота* у вірші «Гуси вирій прокричали» («Гуси вирій прокричали – В небі крила лопотять. Гуси-лебеді ключами Понад плавнями летять, – Над хатинами кружляють - І ніяк не відлетять»), учитель може поставити учням такі запитання: Які метафори вживає автор, щоб передати людські якості птахам у цьому уривку? Як їхня

поведінка пов'язана з внутрішнім станом ліричного героя? Яку роль відіграє ця метафора у вірші?

Відповідаючи на ці запитання, старшокласники повинні дійти висновку, що метафоричне осмислення слова *птахи* передає їх тугу за рідним краєм, небажання розлучатися з батьківщиною, а відтак виражає ностальгійні почуття самого автора.

Оволодіваючи механізмами творення метафор, учні вчаться виконувати завдання на утворення словосполучень дієслів з іменниками. Наприклад: звести (людину, будинок, розум, пляму), піднімати (колосок, тривогу, голос, руку, ніс, вітрила). Також школярам пропонується написати твір-опис «Осінній день», використовуючи подані слова в ролі метафор: сонячний, співати, летіти, шурхотіти, різнокольоровий, мелодія.

Четвертий модуль – контроль знань і оцінювання учнів. Підсумовуючи вивчене на уроці, вчитель ставить учням запитання:

1. Чому В. Виходцев часто вдається до персоніфікації рідної природи, міста, України?
2. Які емоції та роздуми викликають у вас метафори поета?
3. Чи допомагають метафори глибше зрозуміти поезію? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чи можемо ми сказати, що «Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі»? (Л. Костенко) – робота з епіграфом.

Також учитель проводить опитування учнів за методом «Мікрофон»:

1. Що нового я дізнався сьогодні на уроці?
2. Чи задоволений я своєю роботою та її результатами?

Оцінювання учнів.

Для домашнього завдання вчитель пропонує такі вправи:

1. Прочитайте вірші В. Виходцева, виписіть до концептуальних моделей «*вічність часу*» (1варіант), «*природа-коштовність*» (2варіант) приклади

метафор, поясніть їх семантику і функції.

2. Створіть власну метафору за моделлю улюблених метафор В. Виходцева.

Представлена методика роботи з метафорами й особливо концептуальними орієнтована насамперед на філологічно обдарованих школярів з високим рівнем читацької культури. Використання концептуальної метафори в навчанні мови є сучасним підходом, який допомагає учням краще зрозуміти й засвоїти отримані на уроці знання. Вивчення метафор, зокрема й концептуальних, створює широкі можливості для інтеграції української мови з іншими предметами шкільної програми, наприклад, літературою, історією, філософією, образотворчим мистецтвом.

Опанування теми про метафору в шкільному курсі української мови має першорядне значення для формування читацької компетентності учнів, розвитку їхнього образного й критичного мислення, поетичного чуття й естетичного смаку, активізує творчу фантазію й уяву, поглиблює інтелект. Щоб такі уроки були цікавими й ефективними, можна використовувати інноваційні методи та форми навчання. Методично правильна організація роботи щодо вивчення різних видів метафор на уроках української мови є передумовою ефективного мовленнєвого навчання, що розвиває творчі здібності й ціннісні орієнтації учнів. На матеріалі поетичної творчості В. Виходцева ця методика може успішно апробуватися й удосконалюватися, відкриваючи перспективи студіювання метафоричного слова.

3.3. Студіювання концептуальної метафори у шкільній позакласній роботі

Цей параграф присвячено висвітленню методичних порад щодо використання мовознавчої інформації про когнітивну метафору в позакласній роботі, а саме на засіданнях лінгвістичного гуртка «Вчимося живому слову». Пропонуємо план роботи та коментарі до нього (див. додаток 2).

Вважаємо, що подібний вид навчальної діяльності дозволить поглибити знання здобувачів середньої освіти про тропи, набуті на уроках української та зарубіжної літератури і сприятиме переведенню такої інформації в лінгвістичну площину, допоможе з'ясувати, яким чином творяться метафори, яких структур бувають, яка, наприклад, їх роль у формуванні внутрішньої форми фразеологізмів, чим вони важливі в ході комунікації? Під час гурткових занять здобувачі середньої освіти поглиблюють і закріплюють інформацію про метафоричне мислення людей, типи метафор, які продукують мовці, висловлюючи власне бачення світу і довкілля.

Вітчизняні лінгводидакти [1;21] визначають «позакласну роботу з української мови у процесі профільного навчання як особливу цілеспрямовану складову профільної мовної освіти, котра проводиться в позаурочний час, характеризується добровільним виявом, і містить зв'язок з системою уроків...» [1, с. 120].

Як показує практика, гурткова робота позитивно впливає на формування мовних і комунікативних компетентостей школярів. Упродовж занять у здобувачів освіти поглиблюється розуміння навчальної інформації, активно формуються високоморальні якості та цінності. Крім того, учнівчаться критично мислити. На заняттях у ході пізнавально-пошукової діяльності розвиваємо комунікативні й творчі здібності та навички старшокласників.

У роботі лінгвістичного гуртка застосовано основні принципи навчання, зокрема, науковість, наступність та дохідливість, творчємислення. Звісно ж, урахуємо й вік учнів та рівень їх підготовки. Розвиваємо самостійність, активність та ініціативність школярів. Згідно з планом роботи пропонуємо такі засідання лінгвістичного гуртка у профільній школі.

Перше засідання гуртка присвячено вивченню питань про метафору як мовне і мовленнєве явище, здобувачам освіти слід опанувати такі дефініції:

тропи, метафора, метафорологія, метафорична динаміка, метафоризувати, когнітивістика, лінгвокультурологія, поетична мова тощо.

На *другому занятті* доречно розглянути історію створення базових концепцій метафор (Платон, Аристотель; Т. Гоббс, Дж. Локк, М. Мюллер, Р. Декарт, Дж. Віко, В.фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Е. Ортоні); форми роботи на занятті: презентація «Різноманіття концепцій метафор»; опрацювання рекомендованої наукової літератури тощо.

Третє засідання гуртка приурочене вивченню засобів утворення метафор, їх класифікації та специфіці функціонування. Практична складова передбачає опрацювання літератури та створення презентації «Типи метафор» з науковим коментарем. Крім того, пропонуємо школярам виконати лінгвістичне дослідження на визначення типу перенесення (парна робота з картками); на трансформацію метафор у порівняння, з визначенням відмінностей та ін.

Концептуальна метафора та її пізнавальна роль у комунікації розглядається на *четвертому занятті*. З метою підготовчої роботи здобувачам освіти можна запропонувати створити презентацію «Концептуальна метафора», щоб на занятті глибше засвоїти інформацію про специфіку метафор цього виду. Важливим є виконання завдань на творення метафор та визначення частиномовного маркування їх компонентного складу, введення метафор у речення, написання твору-опису на вільну тему з використанням метафоричних структур.

П'яте засідання присвячене вивченню ролі концептуальних метафор у поетичній мовотворчості бессарабського поета В. Виходцева. З поданих віршових контекстів автора здобувачам середньої освіти пропонується виписати ключові концепти і встановити їх значення у метафоричних контекстах та обґрунтувати власну думку. Цікавим буде й визначення структури виявлених концептів, яким віддає перевагу В. Виходцев.

Надзвичайно важливим складником методики вивчення концептуальних метафор є прийом візуалізації. Трансформація вербальних метафоричних образів у візуальні схеми, малюнки, інтелект-мапи тощо активізує образне мислення учнів, полегшує процес запам'ятовування та систематизації інформації. Одним із найпростіших прийомів візуалізації концептуальної метафори є створення її графічної моделі. Наприклад, метафору *життя – стихія* з вірша «Переборене вагання» («В круговерт твого кохання Кинусь стрімголов. Потону у поцілунку, Розчинюся там») можна ілюструвати схематично, де лексеми *кохання*, *поцілунок* розміщені в центрі умовного кола як стихії, а дієслова руху по колу (кинусь, потону, розчинюся) відображають етапи завдяки метафоричному відтворенню почуттів ліричного героя.

До візуалізації тексту доцільно залучати і здобувачів середньої освіти: запропонувати їм створити ілюстрацію, колаж чи комікс до певного метафоричного образу з подальшим обговоренням творчих робіт у класі. Такі пояснювальні вправи стимулюють художню уяву школярів, розкривають їх творчий потенціал, виробляють асоціативність образного мислення. Звісно, мабуть, не кожен учень може справитися з таким завданням, але окремі учні цілком можуть його виконати. Так, учениця 11 класу Ізмаїльського ліцею №16 та Ізмаїльської школи мистецтв Олена Чикір виконала ілюстрації до своїх улюблених віршів В. Виходцева (див. додаток 3).

Результативним методичним прийомом є укладання метафоричних словників до творчості поета. Прийом полягає в тому, що учні самостійно добирають із текстів яскраві метафоричні вирази, систематизують їх за тематичними групами чи базовими концептами, пояснюють їх значення та художню функцію. Наприклад, аналізуючи метафоричну структуру поезії В.Виходцева, учні можуть укласти міні словнички концептуальних метафор до ключових понять *природи*, *часу*, *людини*, *життя* тощо. Результатом такої

роботи стане не лише краще розуміння ідіостилю поета, а й формування умінь і навичок лінгвістичного аналізу тексту, розвиток метафоричної компетенції школярів.

У підсумку, на *шостому засіданні* учні мають узагальнити вивчене в ході гурткової діяльності, а також написати творчу роботу – пейзажну замальовку (в поетичній чи прозовій формі про будь-яку пору року), використовуючи метафори, зокрема репрезентуючи й концептуальну метафору.

Висновки до розділу 3

В ході студіювання питань про важливість концептуальної метафори у вивченні шкільного курсу української мови на матеріалі поезії В. Виходцева встановлено, що концептуальна метафора передає індивідуально-авторське світобачення, активізує образне мислення та емоційну чутливість здобувачів освіти, розвиває їхні інтерпретаційні вміння та естетичний смак. Визначено, що робота з концептуальними метафорами на уроці мови має спрямовуватися на осягнення їх глибинної семантики, асоціативного потенціалу, зв'язку з авторським задумом та філософсько-естетичними засадами твору.

Запропоновано певну методику та систему завдань для опрацювання концептуальних метафор на уроках української мови, яка передбачає виявлення метафоричних виразів, визначення їх різновиду, дослідження «народження» метафоричного образу, семантичну інтерпретацію, оволодіння механізмами творення метафор. Означена тема введена до навчальної програми з української мови недавно. Тому її опанування у шкільному курсі рідної мови видається актуальним.

Також у дослідженні представлено методику вивчення концептуальної метафори у шкільній позакласній роботі на засіданнях лінгвістичного гуртка «Вчимося живому слову». Запропоновано конкретні методичні прийоми:

вивчення питань про метафору, розгляд історії створення базових концепцій метафор, вивчення засобів утворення метафор, їх класифікації та специфіці функціонування. Практична складова передбачає опрацювання літератури та створення презентацій на тему «Типи метафор»; вивчення ролі концептуальних метафор у поетичній мовотворчості бессарабського поета В. Виходцева, побудову графічних моделей, ілюстрації до віршів поета, проведення лексикографічної роботи, написання творчих робіт. Гурткова робота позитивно впливає на формування мовних і комунікативних компетентостей школярів. Упродовж занять у здобувачів освіти поглиблюється розуміння навчальної інформації, активно формуються високоморальні якості та цінності. Крім того, учні вчаться критично мислити. Під час занять у ході пізнавально-пошукової діяльності розвиваємо комунікативні й творчі здібності та навички старшокласників.

У ході опрацювання теми на уроці й у позаурочний час, наголошуємо на важливості поєднання різних видів навчальної діяльності – від спостереження та опису естетичної структури твору до активної інтерпретаційної творчості учнів.

ВИСНОВКИ

У ході нашого дослідження резюмуємо, що концептуальна метафора як когнітивний механізм сприяє осмисленню мовцями одних понять через інші – подібні за певною ознакою чи функцією, це також образний засіб. Вона відображає специфіку світосприйняття та концептуалізації дійсності в певній лінгвокультурі чи ідіостилі митця слова. В українському мовознавстві концептуальні метафори вивчають за такими аспектами: лінгвоконцептуальний, зіставний, лінгводидактичний, дискурсивний (ідеться про художній, педагогічний, термінологічний, перекладознавчий, політичний, публіцистичний, рекламний, економічний, медичний, спортивно-танцювальний дискурси).

Концептуальні метафори у творчості В. Виходцева дозволяють читачам досягнути образне мовомислення автора, його індивідуальну картину світу. В результаті дослідження метафоричної вербалізації культурологічних концептів у його поетичному дискурсі найбільш частотно репрезентованими виявилися концепти *людина* (35%), *життя* (25%), гіперконцепт *природа* (20%) та концепти *простору* (12%) і *часу* (8%).

Метафоричні складові концепту *людина* у віршах поета вирізняються антропоцентричністю за моделями *людина – частина природи*, *людина – homosocialis*, *людина – високоморальна істота*, *людина – творець*. У мовотворчості В. Виходцева *людина* у порівнянні з природою – це ‘барвінок’, ‘краплина роси’, ‘дерева’, ‘очерети і соняшники’; модель *людина – homosocialis* представлена значеннями ‘людина смілива’, ‘людина закохана’, ‘людина добра’, ‘людина патріотична’ тощо. Метафоричні моделі концепту *життя* також визначаються багатством семантичних значень. Як свідчить вибірка, для В. Виходцева *життя* – це ‘стихія’, ‘любов’, ‘весна’, ‘книга’, ‘віра і надія’, ‘совість’, ‘боротьба’, ‘вир’, ‘тривога’, ‘випробування’, ‘плин часу’, ‘часова періодичність’. Такий набір метафоричних значень

культурологічного поняття *життя* в мовотворчості поета репрезентує широку проблематику – від філософської до глибоко особистісної, інтимної. Гіперконцепт *природи* представлено завдяки метафоричним структурам найчастотніших концептів: *ліс* (у значеннях ‘туга’, ‘надривний плач природи’, ‘соняшникова плантація’, ‘червоно-рудий ліс’, ‘мудра розмова’, ‘дитя, якому співають колискову’); *соняшник* (семи: ‘озеро’, ‘спостерігач’, ‘наївна людина’); *ромашка* (семи: ‘сумний вигляд’, ‘казка’, ‘село’). Концепт *простору* вербалізовано таким метафоричними моделями: *простір* – це ‘колиска’, ‘Україна’, ‘небо’, ‘поле’, ‘мій край’. Спостережено, що в поетичному дискурсі В. Виходцева метафорично представлений концепт *простір* накладається на периферію суміжних концептуальних понять *час*, *душа*, *мова*, *творчість*, а це сприяє цілісному розумінню оказіональної поетичної концептосистеми з її домінантами й особливостями мовної репрезентації любові до всього українського. Метафоричне осмислення концепту *часу* в поезії В. Виходцева засвідчує складну багатошарову структуру, що реалізується у значеннях: ‘щасливе життя’, ‘минуле’, ‘часові проміжки людської долі’, ‘вічність часу’, ‘темп часу’, ‘час спокою та правильного вибору’. Така поліаспектність концепту *час* свідчить про прагнення поета знайти відповіді на філософські питання, зрозуміти закономірності і логіку темпоральності як категорії. Тож, концептуальна метафора в поетичному дискурсі В. Виходцева – засіб для створення лірико-філософського змісту тексту, його образності. За допомогою оказіональних метафор авторові вдається передати свої почуття, емоції, думки, відтворити зміст понять через асоціації з іншими явищами, ознаками тощо.

З погляду лінгводидактики, метафору слід застосовувати як методичний інструмент в освітньому процесі і водночас не відкидати традиційне її розуміння як образного засобу. Пропонуємо відповідно до програми з української мови для 10-11 класів (рівень стандарту) провести в 11 класі в

межах теми «Практична риторика» урок засвоєння нових знань «Метафора. Види метафор, їх роль у мовленні» за технологією модульного навчання, спрямованого на підвищення мотивації учнів і розвиток їх самостійності. В ході уроку звертаємо особливу увагу на специфіку концептуальних метафор у поетичних текстах В. Виходцева. Адже метафора є однією з ключових ментальних структур, що формує поетичну картину світу митця, репрезентує індивідуально-авторське світобачення і водночас розвиває образне мислення, естетичний смак старшокласників. З цією метою пропонуємо здобувачам освіти систему завдань з української мови на виявлення метафоричних виразів, визначення їх різновиду, дослідження способів утворення метафоричних образів, їх семантичної інтерпретації, оволодіння механізмами творення метафор.

Студіювання концептуальної метафори поглиблюємо й під час шкільної позакласної роботи на засіданнях лінгвістичного гуртка «Вчимося живому слову», застосовуючи методичні прийоми: розгляд історії створення базових концепцій метафор, вивчення засобів утворення метафор, їх класифікацію та специфіку функціонування. Практична складова передбачає опрацювання літератури, створення презентації «Типи метафор»; вивчення ролі концептуальних метафор у мовотворчості В. Виходцева, створення графічних моделей, ілюстрацій до віршів, лексикографічну роботу, виконання творчих завдань. Як показує практика, гурткова робота позитивно впливає на формування мовних і комунікативних компетентостей здобувачів освіти, у них поглиблюється розуміння навчальної інформації, активно формуються високоморальні якості, розвивається критичне мислення.

Усе вищезазначене репрезентує концептуальну метафору як дієвий засіб для розуміння понять навколишнього світу, національної лінгвокультури, осмислення ідіостилю митців слова, тож, метафора – не лише троп, а й методичний інструмент у навчальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова В. Ф. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8-9 класах загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Серія: Педагогіка. 2017. №2 (57). С. 120-124.
2. Безугла О. В. Концептуальна метафора «Нація – це сім'я» в політичному дискурсі США. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 23. С.10–12.
3. Бережанська Ю. В. Концептуальна метафора в англomовному медичному дискурсі. *Філологічні студії. Лінгвістика і поетика тексту*. 2013. Вип. 9. С.478-484.URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531334.pdf>
4. Бережанська Ю. В., Стриж А. А. Концептуальна метафора як засіб цілісного сприйняття іншомовної картини світу. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/200102844.pdf>
5. Бешлей О. В. Концептуальна метафора у фразеологічних одиницях і пареміях, що репрезентують концепт *youth/молодість*. *Філологічні студії. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 7. С.26-29.
6. Бондаренко Я. О. Концептуальні метафори як вияв когнітивної діяльності мовної особистості в сучасному англо- та українськомовному публіцистичному дискурсі. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2019. Вип. 38. С. 14-18.
7. Борисов В. А. Метафора в освітньому дискурсі. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2021. Вип. 54. Ч.ІІ. С.13-22.
8. Верменич Я. В. Дискурсивна реалізація концептуальних метафор із референтом *радіація/radiation* у документальному серіалі «Чорнобиль»: еколінгвістичний підхід. *Вісник Харківського національного*

- університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». 2019. Вип.90. С. 7-12.
9. Виходцев В. П. Дзвони вічного добра: поезії. Ізмаїл-Кілія, 1998. 104с.
 10. Виходцев В. Музика серця. Ізмаїл: Ірбіс, 2019. 135 с.
 11. Вільчинська Т. Г. Лінгвоконцептологія як нова наукова дисципліна поліпарадигмального типу. *Наукові записки ТНПУ*. Серія: Мовознавство. 2014. Вип. 24. С. 67-70.
 12. Воловенко І. Метафора в педагогічному дискурсі як показник високої професійності педагога. *Професійний розвиток педагога в світлі євроінтеграційних процесів*. Колективна монографія. Nameln: InterGING. 2019. С. 231-247.
 13. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи. *Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна*. Сер. Філологія. 2004. Вип. 635. С. 18-22.
 14. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Сер. Філологія. 2011. Вип. 14. С. 53-54.
 15. Гаврилюк А. П. Метафора, її природа та роль у мові та мовленні. *Вісник Національного технічного ун-ту України «Київ. політех. ін-т»*. Серія «Філологія. Педагогіка». 2013. Вип. 2. С. 29-33.
 16. Гаврилюк А. П. Роль концепту у перекладознавстві. *Наукові записки національного університету “Острозька Академія”*. Сер. Філологія. 2012. Вип 25. С 19-21.
 17. Газуда О. М. Сучасні підходи до тлумачення концептуальної метафори. URL: <http://surl.li/ttjfl>
 18. Губа Л. В. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості. *Молодий вчений*. 2018. № 55. С. 616-619.

19. Гуцол С. Ю. Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. Київ. 2007. № 3 (21). Ч. 1. С.109–116.
20. Гуцуляк Т. Є. Художня метафора як джерело формування синонімічних засобів української мови. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя]*. Філологічні науки. 2013. Кн. 1. С.51-57.
21. Діденко Н. Методика позакласної роботи з української мови в процесі профільного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія та методика навчання (українська мова)». К., 2015. 20 с.
22. Дойчик О. Я. Концептуальна метафора в ідіостилі Джуліана Барнса: поетико-когнітивний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. 2013. Вип. 73. С. 32-37.
23. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-66695>
24. Ємець О., Гаврилюк М. Концептуальна метафора сім'ї та кохання у сучасних коротких оповіданнях: лінгвістичний та перекладацький аспекти. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2022. №25. С.14-19. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c198984-5d77-4309-97d2-3bd483aba508/content>
25. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). К.: Довіра, 1999. 431 с.
26. Єщенко Т. А. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова». Запоріжжя, 2001. 18 с.
27. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.

28. Загнітко А., Біла Т. Функціональні особливості метафори в художньому тексті. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 1996. С.179-217.
29. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Д.: ДНУ, 2012. 178 с.
30. Захарчук В. О. Метафора як засіб відображення мовної картини світу: *Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення: матеріали наук.-практ. конф. (м.Івано-Франківськ, 8-9 лютого 2019 р.)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 56-59.
31. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології). Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 328с.
32. Казимір В. О. Значення когнітивного підходу в дослідженні метафори. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2012. Вип. 30. С. 118-121.
33. Каліщук Д., Приймак Н. Концептуальна метафора в політичному дискурсі: гендерний аспект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 43-49.
34. Кіс Т. Формування метафоричної парадигми у процесі еволюції базової метафори. *Мовознавство*. 2000. № 4–5. С. 52-60.
35. Кравець Л. В. Аксіологічні компоненти семантики метафор української поезії XX ст. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22619/Kravets.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
36. Кравець Л. Динаміка концепту доля в мові української поезії (на матеріалі творів Т. Шевченка та письменників XX ст.). URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22318/Kravets.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- 37.Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Київ: «Академія», 2012. 258 с.
- 38.Кравець Л. В. Концептуальна метафора в мові української поезії ХХ ст.*Слов'янські мови*. 2018. Вип. 1 (13). С. 136-147.URL:https://enpuir.pnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27808/Kravets_136-147.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- 39.Кравець Л. В. Метафори природи в поетичних текстах М. Рильського і Л.Костенко. *Культура слова*. 2020. №92. С. 52-61.
- 40.Кравцова Ю. В. Типи і параметри метафоричних моделей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022. №56. С.66-70.
- 41.Лаврухіна В. Л. Когнітивна метафора як дискурсивний засіб репрезентації авторських інтенцій. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 26. Т.1. С.177-182.
- 42.Лазебна Н. В. Когнітивна метафора як механізм утворення комп'ютерних термінів. *Нова філологія*. Запоріжжя: ЗНУ, 2010. №40. С.42–44.
- 43.Лазебна О. А. До питання про емоційну оцінність метафоричних слів у сучасній художній прозі (на матеріалі німецької мови та австрійського національного варіанту німецької мови). *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія». 2012. Вип. 26. С. 167-168.
- 44.Лазебник Ю. С. Від поетичного слова до поетичної мови.*Мовознавство*. 1994. № 1. С. 40-45.
- 45.Літяга В. В. Поняття «концепт» у парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Сер. Іноземна філологія. 2013. Вип 6. С. 48-60.

- 46.Лут К. А. Концептуальна метафора в економічній літературі. *Мова і культура*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2007. Вип.9. Т.IV. С.77-79.
- 47.Лучук І. В. Метафора та інші тропи в дискурсі української лірики. *Наукові записки НаУКМА*. Філологічні науки. 2011. Вип.124. С. 48-57.
- 48.Мазепова О. В. Метафора як засіб створення мовної картини світу. *Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць*. К., 2004. №12. С.21–27.
- 49.Македонова О .Д. Концептуальна метафора у сучасному рекламному дискурсі США. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 58. С. 107-109.
- 50.Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
- 51.Млинчик А. В., Коккіна Л. Р., Шведенко А. Є. Функціонування концептуальної метафори у франкомовному та україномовному рекламних дискурсах. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*.2022. №12. С. 120-125.
- 52.Молгамова Л. Роль концептуальної метафори у профілюванні концепту. *Філологічні трактати*. 2022. Том 14, №1. С.103-111.
- 53.Науменко А. М. Концептуальний переклад як поняття і як термін. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Сер. Філологічні науки. 2014. Кн. 3. С. 123-130.
- 54.Ніжнік Л. І. Концептуальна метафора для опису концепту сумнів. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 25. Том 2. С.12-17. URL:http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/25/part_2/2.pdf

55. Овсієнко А. С. Класифікація метафори у сучасному мовознавстві. *Соціум. Документ. Комунікація*. Серія: Філологічні науки. Вип. 5. С. 70-84. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/153/116>
56. Овчаренко Н. І. Метафора як когнітивний механізм категоризації фахових знань. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2013. Вип. 10. С. 111-114.
57. Павлушенко О. А. Вербальна експлікація концепту *час* в авторській картині світу Ліни Костенко. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Сер. Філологія (мовознавство). 2017. Вип. 25. С. 113-122.
58. Пемпусь Т. С. Метафора: теоретико-літературний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. № 1. (26). С. 117-121.
59. Подуфалова Т. В., Козка І. К. Лексикографічна репрезентація когнітивної структури концепту *facialexpression* / *міміка* в англійській мові. *Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2018. Вип. 47. С. 57-65.
60. Подуфалова Т. В. Метафоризація інтенсивності бажання в сучасних англomовних художніх творах: лінгвокогнітивний аспект. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Філологічні науки. Бердянськ, 2016. Вип. IX. С. 35-46.
61. Поміж Дунаєм і Дністром. Серія «Поезія Буджака». Випуск I. / Упор. Райбедюк Г. Б. Ізмаїл: Ірбіс, 2020. 140 с.
62. Попова А. О. Когнітивна метафора та її типи: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Бердянськ, 2001. 211 с.

63. Приходько А.М. Концепти і концептосфери в когнітивно–дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
64. Приходченко О. О. Концептуалізація опозиції *життя – смерть* в готичній картині світу (на матеріалі англійськомовних романів про вампірів): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2017. 267с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2017/Prykhodchenko_dis.pdf
65. Пустовіт Т. М. Аналіз когнітивного потенціалу метафори в сучасній лінгвістиці. URL: <file:///D:/User/Downloads/17315-61577-1-PB.pdf>
66. Райбедюк Г. Особливості творчого самовираження кілійського поета Валерія Виходцева. *Музика серця*. Ізмаїл: Ірбіс, 2019. С. 86-101.
67. Сахнюк О. С. Теорії метафори. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: серія «Філологія». Острог. 2019. Вип. 6(74). С. 30–33.
68. Селіванова О. О. Когнітивне підґрунтя метафоричної номінації. *Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 11. С. 195–204.
69. Селіванова О. О. Когнітивні механізми метафоризації. *Слов'янський збірник*. Київ, 2012. Вип. 17. С. 203–211.
70. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2010. 844с.
71. Сєдакова М. Системотвірна роль метафоричних репрезентацій танцювально-спортивного дискурсу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Мовознавство. Літературознавство. 2024. Вип. 76. Т.2. С. 164-167.
72. Сілаєва О. В. Концептуальна метафора як виразник образності у поезіях В. Виходцева. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів з нагоди Всеукраїнського дня науки. Ізмаїл. 2024. С. 133-135.

- 73.Слободян М. В. Метафоризація як когнітивний процес. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV. Ч. 1. С.460-467.
- 74.Слюніна О. В. Усі уроки української мови. 11 клас. I семестр. Профіль – українська філологія. Х.: Вид. група «Основа», 2019. 400с.
- 75.Соляник В. І. Відображення концепту «людина» в мовній картині світу Ф. С. Фіцджеральда. *Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2015. Вип.39. С.136-139.
- 76.Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10 – 30 рр. XX ст. К.: Правда Ярославичів, 2000. 156 с.
- 77.Стретович Т. Класифікаційне розмаїття видів метафор. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2017. Вип. 16. С. 232-239.
- 78.Стоянова І. Концептуальна метафора як засіб вербалізації концепту народ у дискурсі антиутопії (зіставний аспект). *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип.22. С.317-321.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_65
- 79.Сухова А. В. Метафора як основа естетичної цінності художнього тексту (на матеріалі англomовної новели).*Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія “Іноземна філологія. Methodика викладання іноземних мов”*.2018. Вип.87. С.129-136.URL: <https://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/issue/view/749/900>
- 80.Тичинська Д. Концептуальна метафора як засіб вираження образності в англійських поетичних текстах. *Мовний простір слов'янського світу*. URL:<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c739984-46f6-45fc-b37d-0beac9540e72/content>
- 81.Ткач В. О., Алексенко В. Ф. Метафора у сучасних англomовних текстах політичних промов. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип.24. Том 2. С. 94-97.

- 82.Томчук О. Колоративи в художніх текстах поетів Подунав'я (на матеріалі творчості Валерія Виходцева). *Музика серця*. Ізмаїл: Ірбіс, 2019. С.108-118.
- 83.Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 857 с.
- 84.Українська мова. 5–11 класи: навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу 2019-2020 навчального року / Укладач О. Ю. Котусенко. Харків: Ранок, 2020. 192 с.
- 85.Українська мова (рівень стандарту). Навчальна програма для 10-11-х класів ЗНЗ. 2017. URL:<https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/>
- 86.Харченко О. В. Стилiстична фiгура метафора та її американськi комедiйнi рiзновиди. *Науковi записки Нацiонального унiверситету "Острозька академiя"*. Сер.: Фiлологiчна. 2013. Вип. 36. С. 247-250.
- 87.Хорошун О. А. Концептуальна метафора: актуальнi засади дослiдження.URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6387/1/10hookma.pdf>
- 88.Циганок І. Б. Метафори і мовосвіт Валерія Виходцева. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. №48. (Т.2). С. 84-86.
- 89.Циганок І. Б., Сілаєва О. В. Метафорична репрезентація концепту часу в поезії В. Виходцева. *XXVIII International scientific and practical conference «Prospects of Innovative Development in Science and Technology»* (June 19-21, 2024). Gothenburg, Sweden. International Scientific Unity, 2024. P. 172-174.
- 90.Циганок І. Б., Сілаєва О. В. Колірні метафори у мовотворчості В. Виходцева. *XXV International scientific and practical conference «Current Trends in the Development of Scientific Research in Today's Conditions»*

- (May, 29-31, 2024). Florence, Italy. International Scientific Unity, 2024. P.173-175.
- 91.Чендей Н. Концептуальна метафора як засіб вираження емоцій в оповіданні І. М. Чендея „Цимбаланя”. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23427/1/%d0%9d%d0%b0%d1%82%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%8f%20%d0%a7%d0%b5%d0%bd%d0%b4%d0%b5%d0%b9.pdf>
 - 92.Шапран Д. П. Мілітарна метафора в українській маркетинговій термінології. *Молодий вчений*. 2016. № 5 (32). С. 526-530.
 - 93.Швачко С. О. Вербалізація концептів: внутрішньомовні та міжмовні аспекти. Суми: СумДУ, 2017. 105 с.
 - 94.Шевченко О. М. Поняття концепту в сучасній перекладознавчій парадигмі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 48(Т.4). С. 128-131.
 - 95.Шніцер М. М. Змістовні ознаки і функціональне покликання метафори. *Науковий вісник*. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2017. Вип. 49. С.108–122.
 - 96.Шніцер М. Інтерпретативний потенціал метафори. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 128. С. 197–202.
 - 97.Шніцер М. М. Метафора як інструмент відображення соціальної дійсності. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 126. С. 311–316.
 - 98.Шніцер М. Образно-символічна природа метафори. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. №1. С.88–97.
 - 99.Янковець О. Концептуальна метафора як один із способів номінації у терміносистемі прикордонної сфери. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 34. (Т. 5). С.177-182. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_5/29.pdf

100. Black M. More about Metaphor. *Metaphor and Thought*. Cambridge, 1981. P.19–41.
101. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by* Chicago; London: The University of Chicago Press, 1980. 242 p.
102. Glucksberg S. How metaphors create categories – quickly. *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* / Gibbs R. (ed). New York: Cambridge University Press, 2008. P. 67-83.
103. Kövecses Z. Metaphor and Culture. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. 2010. Vol. 2. № 2. P. 197-220.
104. Ortony A. *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, 1993. 196 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (11 КЛАС)

Тема. МЕТАФОРА. ВИДИ МЕТАФОР, ЇХ РОЛЬ У МОВЛЕННІ

Мета: формувати ключові та предметні компетентності: поглиблювати знання про метафору, її види та функції, роль у поетичному мовленні; досліджувати метафоричні образи, визначити їх семантику і функції на прикладі поезій В.Виходцева; вдосконалювати вміння працювати з текстом, розвивати мовлення учнів, образне мислення, естетичний смак; виховувати любов до художнього слова, почуття прекрасного, інтерес до творчості поетів рідного краю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: збірка віршів «Музика серця» В. Виходцева, тексти поезій, презентація, роздатковий методичний матеріал.

Форма проведення: дослідження-спостереження, дослідження-пошук.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

Епіграфи

Найкращий оратор той, який своїм словом і повчає слухачів, і дає можливість отримати насолоду, і сильно вражає. (Цицерон)

Поезія- це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі. (Л. Костенко)

I. Організаційний момент.

II. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення теми й мети уроку.

1. Слово вчителя

Стан сучасного суспільства характеризується інтенсивним розвитком мовленнєвих комунікацій. Мистецтво досконалого мовлення в європейській культурі вважається необхідним для всіх освічених людей. Якою б професійною діяльністю не займалися люди, вони мають доречно та переконливо висловлювати думки. Але наскільки вдалим, ефективним буде спілкування, залежить лише від мовця.

Емоційність будь-якого тексту сильніша, якщо мовець знає і вміло використовує в своєму мовленні засоби виразності. «Найкращий оратор той, який своїм словом і повчає слухачів, і дає можливість отримати насолоду, і сильно вражає», - писав Цицерон.

Сьогодні на уроці поговоримо про дуже вживаний в нашому мовленні художній засіб – метафору. Всі мовці, митці слова використовують художні засоби, щоб збагатити своє мовлення не лише в художньому стилі, а і в розмовному. Художні засоби базуються на образах, які виражають об'єкт мистецтва, вони вирізняються особливою асоціацією, втіленою у слові. Розуміємо, що предмет відтворюється не прямо, а творчо, через асоціації, подібність. У розмаїтій культурно-мистецькій панорамі Буджака вияскравлюється ліричне гроно талановитих українськомовних поетів: Михайла Василюка, Таміли Кібкало, Галини Лисої, Володимира Реви, Володимира Сімейка, Валерія Виходцева.

На прикладі поезій нашого земляка В. Виходцева ми будемо знаходити метафори в віршах поета, визначати їх значення та роль метафори у поетичному мовленні.

2. Виступ учня про В. Виходцева

Постать кілійського віртуоза слова Валерія Панасовича Виходцева в літературному інтер'єрі Українського Придунав'я останніх десятиліть ХХ століття унікальна. Його глибоко лірична поезія наснажена рідкісною

чистотою почуттів, наділена магічною здатністю заряджати серця читачів особливою енергетикою – світлою, правдивою, добротверджувальною.

Вінзалишив нам оригінальну ліричну спадщину та заповіт любити свій Придунайський край, свою Україну, шанувати її історію, мову, культурно-мистецькі традиції, жити за законами краси, любові, добра. Загальна атмосфера художнього світу В. Виходцева формує самобутню ауру, своєрідний ритмічний малюнок і багатоголосу неповторну живописну й поетично-образну картину придунайського краю. Тут усе дихає високою естетикою, вишуканою манерою письма, любов'ю до буджацького степу й Дунаю, сивих лиманів і зелених осокоїв, до сонцесяйного південного куточка нашої мальовничої України. За життя В. Виходцева знакові культурно-мистецькі події загально-національного та місцевого значення в Придунав'ї не обходились без його участі. Справжнім духовним святом завжди ставала присутність поета на літературних гостинах у школах півдня Одещини, на засіданнях літературної студії в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті.

В. Виходцев – воїстину шляхетний лірик. Душа митця слова «відгукується всіма українськими камертонами – від пісні жайворонка до хлюпання дунайської хвилі. Він проніс через усі роки вірність нашому слову і нашій Поезії»(Олекса Різниченко).

III. Актуалізація знань учнів.

Мотивація діяльності учнів.

1. *Учитель.* Дослідження науковців засвідчили, що творчість – це складний процес, якому можна навчитися. Для цього потрібно виявити його закономірності. Найхарактернішою особливістю поетичної мови є її метафоричність. Справжній поет завжди ретельно працює над власним словом, інколи замінюючи його на якесь більш досконале, точне, що, найяскравіше відтворює предмет, найповніше виражає авторську оцінку.

Тож, сьогодні ми розглянемо й проаналізуємо метафори як унікальні образні засоби, створені майстром художнього слова – В. Виходцевим.

Деякі мовці (переважно люди з поетичними здібностями) мають метафоричне мислення, воно визначається унікальністю, котра полягає в тому, що мовець називає один предмет за ознакою чи дією іншого предмета. Наприклад, у слов'янській, зокрема й українській, лінгвокультурі явища природи прийнято персоніфікувати (метафора семантичного типу «неживому–живе» саме становить собою персоніфікацію). Ми завжди говоримо про них, як про людей: сонце встало/зайшло/сховалося, дощ пішов, весна прийшла, місяць вийшов. Ці метафори є традиційними, а митці художнього слова творять свої, індивідуально-авторські метафоричні структури, їх називають okazionalnymi. На сьогодні виокремлена спеціальна дослідницька галузь лінгвометафорологія, яка вивчає все про метафори: особливості їх творення, класифікації, образність у художньому тексті. Окремо слід пояснити сутність концептуальних метафор, які визначають способи номінації однорідних понять через серію метафор, що базуються на загальних та подібних асоціаціях, охоплюючи таким чином цілі понятійні поля. Концептуальні метафори можна спостерігати в нашому повсякденному мовленні. Наприклад, метафора «Час – це гроші» не лише порівнює час з фінансами, але й структурує наше сприйняття часу в економічних термінах, що впливає на те, як ми говоримо про час («витратити час», «економити час», «інвестувати час») та як ми його цінуємо у повсякденному житті.

Мовознавці помітили, що метафори закладені у понятійній системі мислення людини, тому вони визначають характер її думок та дій. За допомогою метафор людина створює власну реальність, у якій живе.

З огляду на призначення концептуальної метафори в художньому тексті, визначимо її функції: 1) когнітивна, тобто пізнавальна, під якою

розуміють осмислення мовцем інформації; 2) комунікативна (функція спілкування, адже через текст автор доступно передає власні думки читачам, таким чином спілкується з ними; 3) прагматична, яка передбачає емоційний вплив на читача і формування в нього такого світосприйняття, яке вважає правильним автор; 4) моделювальна, що сприяє створенню у читачів певної моделі світу; 5) зображувальна, завдяки їй метафора робить текст образним і естетичним і водночас спонукає читача міркувати, осмисляти прочитане, проєктувати нову інформацію на власне оточення.

2. Бесіда з учнями

- Що таке метафора? Чим вона відрізняється від інших тропів?
- Якими частинами мови найчастіше виражені метафори?
- Яка головна функція метафори в художньому мовленні?
- Чому метафору вважають ключем до розуміння авторського світобачення?
- Які особливості індивідуального стилю В. Виходцева?

IV. Сприйняття та засвоєння навчального матеріалу.

1. Пояснення вчителя (надання необхідної інформації учням про метафору, її функції та види).

Дуже часто ми використовуємо метафори навіть непомітно для себе. Вдала метафора привертає увагу слухачів своєю образністю, часто це троп є оказіональним. Мета мовця – висловити власну думку переконливо, довести свої ідеї, емоційно вплинути на слухача/співрозмовника. Цій меті якраз і слугує метафора.

Тож, *метафора* – вид тропа, одна з форм образного мислення, поетичний вислів, в якому ознаки і властивості одного предмета чи дії переносяться на інший за подібністю, тобто за кольором, розміром, формою, функцією, місцезнаходженням, емоційним враженням. Наприклад: *горить моє серце* (Л. Українка), *реве та стогне Дніпр широкий* (Т. Шевченко). У

метафорі сутність певного явища чи предмета розкривається за схожістю чи контрастністю з іншими явищами чи предметами.

Виділяють *загальномовні* метафори (*совість спить, море пшениці*) та метафори *авторські* – вони створені митцями і не входять до загально-народної мови. Їх називають *оказіональними, індивідуально-авторськими*.

В художньому мовленні метафора сприймається активно і виконує естетичну функцію, актуалізуючи уяву та надаючи сприйманню емоційного забарвлення.

Розрізняють метафори прості, побудовані на зближенні предмета чи явища за певною ознакою. Наприклад: *«серце плаче, Шовковий шум нив»* (М. Коцюбинський). Є також метафори розгорнуті, побудовані на різноманітних асоціаціях між предметами і явищами. Наприклад: *«Хтось залишає на снігу сліди, як душі задубілі»*, *«Ця чиста сторінка, як чиста душа, Не зайнята ще під сузір'ям Ковша»*, *«А над ними гуси білі – наче стріли з лука»* (В. Виходцев).

Також метафори бувають дієслівні (*підповзає сум*) та іменникові (*сльози осені, подих трав*); оригінальні (*косарів ідуть ключі*) та стерті, загальномовні (*вушко голки, ніжка стола*); фразеологічні метафори (*накивати п'ятами*).

Кожна метафора, по суті, є скороченим порівнянням. У порівнянні на схожість вказується прямо, у метафорі – опосередковано. Метафора – двочленна структура (називається суб'єкт та об'єкт, ознака не називається, а тільки вгадується). Порівняння – тричленна (називається суб'єкт порівняння, об'єкт, ознака, за якою порівнюють). Ось пояснення Аристотеля: «Коли поет говорить про Ахілла: «Він кинувся, як лев», це порівняння. Коли він говорить про Ахілла «кинувся левом», це метафора».

Метафора – лаконічна й образна формула. Одним із видів метафори є уособлення, або персоніфікація. Це образний вислів, в якому ознаки живої

істоти або людини переносяться на неживий предмет(дивувалась зима). Персоніфікація активізує й збагачує уяву, збуджує емоції.

Серед видів метафори виділяють також алегорію – образне інакомовлення, втілення в конкретному образі абстрактного поняття чи думки(байки, притчі, казки). «Метафора має бути ясною, приємною і чарувати новизною», - зауважував Аристотель.

На уроці ми будемо вчитися виявляти закономірності у творенні метафор, знаходити метафоричні образи, створені майстром художнього слова В. Виходцевим.

2. Виконання практичних завдань

Учитель. Ви дізналися, що в основі метафори лежить перенесення.

Завдання 1. Знайдіть метафори у віршах та дослідіть вид перенесення; вкажіть вид метафор: іменникові та дієслівні.

За кольором («Дзвони вічного добра», «Легкому вітрові молюсь», «Барвінкові очі», «Осінній ліс»).

За розміром («Із смаглочолих димарів», «Мою ти душу не розкраюй», «До мого дитинства», «Мандрівники»).

За формою («На сторінках нічної книги», «Зайти за далекі загати», «Котики», «Дивлюсь крізь осінь», «Птахи пісні веселі відспівали»).

За функцією («Злітають хмарки», «Ранок ходить», «Мій шлях у степ», «Спішать трударі на безмежній ниви»).

За місцезнаходженням («Нічим іще не опечалені», «Білі квіти», «Зелені свята», «Повернення»).

За емоціональним враженням («Я заколишу вечір», «Світлий день у світлих росах», «Які дерева дивовижні», «Так легко йти собі в міжквітті...»)

Завдання 2. Перетворіть ці метафори на порівняння.

Учитель. Лірика В. Виходцева сповнена любові до рідного краю, насичена яскравими образами подунайської природи.

Завдання: вкажіть метафори, визначте такий їх різновид, як уособлення у віршах «Дзвони вічного добра», «Я візьму косу у руки», «Обрій – задивишся», «Бандура», «Біле поле. Дерева білі». Пояснити, чим метафора відрізняється від порівняння.

Учитель. Метафори у творах поета вражають несподіваністю асоціацій, свіжістю й красою.

Завдання 1. Дослідіть «народження» метафоричного образу у цитатах з віршів; вкажіть вид метафор: прості-розгорнуті.

- Розправило крила село гомінливе. («Спішать трударі на безмежній ниви...»).
(очікувана відповідь: ознака дії розправило крила пов'язується з поняттям пробудження(почався новий трудовий день); метафора село гомінливе побудована на перенесенні ознаки спілкування між селянами).

- Посивілої хати віконечка Видивляються все в небозвід. А старенька хатина вдивляється – Аж сльозина по шибічїтече.

(очікувана відповідь: автор наділяє хату людськими якостями- здатністю сивіти, дивитися, плакати, які роблять образ хати живим, зворушливим, відчувається почуття печалі, туги за минулим).

- Осінній ліс – вогненний лис. («Осінній ліс – вогненний лис»);

- Бо ще не вмієм сіять жито... («Навчитись слухати старих»);

- На чорно-білих клавішах зими. Грає вітер колискову пісню. («На чорно-білих клавішах зими»);

- Соняшники – жовті озерця. («Соняшники – жовті озерця»);

- А вже село підперезалось Черленим поясом полів. («Ще вчора літо колисало»);

- Я упустив своє щастя з відерцем. («Думка на думу»);

- Бува у нас щасливий час. Коли розквітнуть наші вишні... («Бува у нас щасливий час»);

- Сліди часу дощі розмили, Пройшлись по долі лемеші. («Сліди часу дощі розмили»);
- Перегортати календар Усіх своїх прожитих років... («Допоки хилиться трава»);
- Скособочилась хата на старість. («Скособочилась хата на старість»);
- У хати збільшилися борги. («Із смаглочолых димарів»);
- Бджола взяла вже осінь спілу Собі на стомлене крило. («Спочинь, ромашкове село»);
- Степ Буджацький догора. («Буджак»);
- Розквітло полум'я кульбаб. («Полум'я кульбаб»);
- В срібні трави на зорі. («Я візьму косу у руки»);
- Вже у садках сріблясте листя Торкнуло сонячну струну. («Вже у садках сріблясте листя»);
- І неба голубу хустину. («Ще вчора літо колисало»);
- Дерева ...не ховаються за маски. («Дерева теж чекають слів»);
- Коли впаде проблем гора. («У нас хати в селах заводять»);
- Скільки легенів за волю Залишилось у степах. («Буджак»);
- Мою ти душу не розкраюй. («Мною ти душу не розкраюй»);
- І не знайду на тебе схожу – І рана ця пече, пече. («Тебе не буду я тримати»);
- І я засію білу ниву Словами щирими комусь. («Найкраще пишеться вночі»).

Завдання 2. Дослідіть асоціативні зв'язки, що лежать в основі метафор: а доля кличе до землі, я книгу життя читаю, бо друга можна лише продати, я упустив своє щастя з відерцем, у кожного в житті своя весна, де мене чекає біла мати, прожите перегорнемо вночі, козацькі люльки- мов козацька доля, палала душа, ми у розлуці на прицілі.

Вправи на творення метафор

Завдання 1. Утворіть словосполучення дієслова з іменником, з'ясуйте їх значення, визначте метафоричні образи:

Звести (людину, будинок, розум, пляму), піднімати (колосок, тривогу, голос, руку, ніс, вітрила).

Завдання 2. Складіть опис (5-7 речень) на тему «Осінній день», використовуючи подані слова в ролі метафор: сонячний, співати, летіти, шурхотіти, різнокольоровий, мелодія.

V. Підсумок уроку

Слово вчителя

Сьогодні на уроці ви переконалися, що метафора – це справжня окраса поетичного мовлення. Вона дає змогу побачити світ очима поета, відчутти красу його образів. Метафори В. Виходцева дивують, спонукають замислитися. Сподіваюся, що ви й надалі відкриватиме для себе чарівний поетичних творів за допомогою індивідуально-авторських метафор.

- Чому В. Виходцев часто вдається до персоніфікації рідної природи, міста, України?
- Які емоції та роздуми викликають у вас метафори поета?
- Чи допомагають метафори глибше зрозуміти поезію?
- Чи можемо ми сказати, що «Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі»? (Л. Костенко).

Метафора є потужним засобом творення художніх образів. Вона робить мовлення яскравим, емоційно насиченим, і найголовніше – за її допомогою ми, мовці, можемо пізнати інші явища навколишнього світу на основі подібностей між предметами, ознаками, діями. У поезії метафора є ключем до розуміння авторського світобачення. Поети використовують метафори, щоб передати своє особливе розуміння світу, виразити думки й почуття через незвичні, яскраві образи.

Рефлексія. Метод «Мікрофон»

- Що нового я дізнався сьогодні на уроці?
- Чи задоволений я своєю роботою та її результатами?

VI. Домашнє завдання

3. Прочитайте вірші В. Виходцева, выпишіть до концептуальних моделей «вічність часу» (1варіант), «природа-коштовність» (2варіант) приклади метафор, поясніть їх семантику і функції.
4. Створити власну метафору за моделлю улюблених метафор В. Виходцева.

Додаток 2

ПЛАН
роботи лінгвістичного гуртка
«Вчимося живому слову»
 для профільних класів
 (перше півріччя)

№	Тема засідання	Вправи
1.	Метафора як мовне і мисленнєве явище.	Словникова робота. Запишіть і вивчіть терміни: <i>тропи, метафора, метафорологія, метафорична динаміка, метафоризувати, когнітивістика, лінгвокультурологія, поетична мова</i>
2.	Різноманіття концепцій метафор (Платон, Аристотель; Т. Гоббс, Дж. Локк, Р. Декарт, Дж. Віко, В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, М. Мюллер, Е. Ортоні)	1. Створіть презентацію «Різноманіття концепцій метафор». 2. Опрацювати рекомендовану літературу: Енциклопедія сучасної України.
3.	Засоби утворення метафор. Класифікація метафор, їх функції.	1. Створіть презентацію «Типи метафор», опрацювавши рекомендовану літературу: Овсієнко А.С. Класифікація метафори у сучасному мовознавстві. <i>Соціум. Документ. Комунікація</i> . Серія: Філологічні науки. Вип.5. С.70-84. URL: https://sdcjournal.com/index.php/journal/article/view/153/116 - Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. Додайте науковий коментар. 2. Лінгвістичне дослідження. 1). Визначте вид перенесення (парна робота учнів з картками).

	<i>Метафори.</i> Золоте волосся, гусениця танка, попасти у кліщі, мереживо винограду, сивий журавель, подих трав, сльози неба, жоржини хмар, сплітати проміння у коси, біжать літа, золотий характер, золота пшениця, золоте дно. <i>Вид перенесення.</i> Перенесення форми, перенесення кольору, перенесення ознаки, перенесення ознаки предмета за часом, перенесення функції, перенесення емоційних вражень. <i>Відповідь:</i> золоте волосся – перенесення кольору, гусениця танка – перенесення форми, попасти у кліщі – перенесення функції, мереживо винограду – перенесення форми, сивий журавель – перенесення ознаки за часом, подих трав – перенесення за функцією, сльози неба – перенесення функції, жоржини хмар – перенесення форми, сплітати проміння у коси – перенесення функції, біжать літа – перенесення функції. 2). Перетворіть метафори на порівняння. Опишіть відмінності, представте результати. (Робота в парах). <i>Зразок:</i> золоте волосся – волосся сяє, як золото. Гусениця танка, жоржини хмар, золотий характер, біжать літа, сивий журавель, попасти у кліщі, сплітати проміння у коси, мереживо винограду. <i>Відповідь:</i> колеса танка, як гусениці, хмари, як кучеряві жоржини, характер, як золото, літа біжать швидко, як біжить спортсмен, журавель древній, як сивий дід затиснути, як кліщами виноград дірчастий, як мереживо,
--	--

		сплітати проміння, як заплітати стрічки у коси.
4.	Концептуальна метафора та її пізнавальна роль у комунікації. Дж. Лакофф, М. Джонсон «Метафори, якими ми живемо».	1. Створіть презентацію «Концептуальна метафора». 2. Практикуймося у творенні метафор. 1). Утворіть словосполучення дієслова з іменником, з'ясуйте їх значення, визначте метафоричні образи. Біжить (хлопчик, молоко, літа, річка), звести (людину, будинок, розум, пляму), нав'язати (снопи, вузли, думку), піднімати (колосок, тривогу, голос, руку, ніс, вітрила). 2). Складіть речення зі словами <i>сміятися, гіркий, плакати, грати</i>, які вживалися б як метафори. 3). Утворіть іменникові метафори зі словами <i>голос, сльози, подих</i>. 4). Складіть опис на тему «Осінній день», використовуючи подані нижче слова в ролі метафор. <i>Прокидатися, сумний, співати, летіти, сідати, укриватися, засинати.</i>
5.	Концептуальні метафори в поезіях В. Виходцева.	У поданих уривках з віршів В. Виходцева знайдіть метафори та поясніть їх роль. Які з метафор є колірними? Встановіть, якої вони частини мови? 1) Обрій – задивишся. В графіці віт <i>Полум'яніє вже заходу цвіт.</i> Вітер гойдає в торішньому листі Сонні бруньки у холодній колисці. 2) І, здавалось, усе на світі Приголубили ті сніги. Я прислухавсь – бруньки на вітті <i>В білі стукають береги...</i> 3). Я візьму косу у руки І піду до косарів. Шлях мій ляже в сонні луки, <i>В срібні трави на зорі.</i> 4) Так легко йти собі в міжквітті,

	Де ще ніхто росу не збив, І дихать найчистішим в світі <i>Повітрям ніжно-голубим.</i> В траву упасти – і не встати, <i>І пити неба голубінь...</i> 5) І хоч нема його відколи. Без нього я вже виростав. Та уночі його <i>підкова</i> <i>У небі сяє золота.</i> 6) Ой, Поділля, моє Поділля! Це і дощ через гай навскіс, І гаптоване рукоділля – Це і <i>соняшниковий ліс.</i> 7) <i>Посивілої хати віконечка</i> Видивляються все в небозвід. Ой, куди закотилися сонечка У цей добрий-недобрий наш світ? 8) Сповита в <i>барвах золотих,</i> Бентежно дихає у вир Ранкова музика трави. 9) Я бачу, як сонце у стрісі Розгу блює промені дня, Витріскує в стиглім горісі, Виблискує вгріві коня, <i>Вибілює ріллі воронні,</i> <i>Висріблює сталь лемешів,</i> <i>Висвітлює дерева крону,</i> Вигоює рани душі. 10) Яке в нас небо неозоре І нерозгадана блакить, І незгасимі сяють зорі, <i>І місяць золотомсліпить.</i> 11) Заберу з собою болі, Свою усмішку й жалі. <i>В оксамитовому полі</i> Розіб'ю намет в імлі. 12) І степ живе. І зводиться трава,
--	--

		Гойдаючи <i>тумани полинові</i>. В своїй неперевершеній обнові Під зорями неквапно ожива. 13) Вже у садках <i>сріблясте листя</i> Торкнуло <i>сонячну струну</i>. Та спить ще людство у колисці, Не може вирватись зі сну. 14) Зайти за далекі загати, В <i>зелений собор комишів</i>, Розкласти вечірнє багаття І слухати сповідь душі. 15) Які дерева дивовижні У <i>білі вкутались дими</i>. І біла хата біля вишні Під <i>білим бархатом зими</i>.
6.	Узагальнення вивченого.	Напишіть пейзажну замальовку (проза/поезія, будь-яка пора року), використовуючи метафори, спробуйте репрезентувати також концептуальну метафору.

Додаток 3

Ілюстрації до віршів В. Виходцева О. Чикір, учениці 11 класу

Ізмаїльського ліцею №16 та Ізмаїльської школи мистецтв

